

Βιοηθική και έλευθερία: ή έννοια τής αὐτονομίας

Ἀνδρέα Χρ. Τίφα*

«Κάθε ήθική ἀρχή είναι δεσμευτική,
έκτος εάν ἔρχεται σέ ἀντιπαράθεση με ἄλλη ήθική ἀρχή.
όποτε είναι ἀναγκαία ή ἐπιλογή μεταξύ αὐτῶν»
[W. D. Ross]¹

Εἰσαγωγή

Ἡ Βιοηθική ἀποτελεῖ ἕναν σημαντικὸ κλάδο τής Ἐφαρμοσμένης Ἠθικῆς Φιλοσοφίας, ποὺ συμπεριλαμβάνει καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, στὴν προσπάθειά της νὰ διαχειρισθεῖ δύσκολα καὶ πολύπλοκα βιοηθικὰ ζητήματα, ἥτοι νὰ δώσει ἀπαντήσεις καὶ λύσεις σὲ ήθικὰ ἐρωτήματα καὶ διλήμματα ποὺ ἐγείρονται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ βιολογικῶν, ἰατρικῶν ἢ ἄλλων πράξεων, οἱ ὁποῖες ἐμπίπτουν στὴ σφαῖρα τής βιοηθικῆς ἀξιολόγησης. Ἡ μελέτη καὶ ἀνάλυση τής βιοηθικῆς καὶ τῶν ζητημάτων ποὺ προκύπτουν δύναται νὰ ἔχει ποικίλες ἢ καὶ συγκρουσιακὲς προσεγγίσεις – ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ συγκρούεται τὸ νομικὸ με τὸ ήθικὸ ἢ τὸ παραδοσιακὸ, ἀνάλογα με τὶς ἀρχές, τοὺς κανόνες, τὶς νόρμες καὶ τὰ κανονιστικὰ πρότυπα ποὺ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐφαρμόζονται κατὰ περίπτωσιν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς εἰδικούς ποὺ ἀσχολοῦνται με τὰ ζητήματα τής βιοηθικῆς. Ἡ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση ἀποτελεῖ σήμερα μία διεπιστημονικὴ προσέγγιση, ἢ ὁποῖα συμβάλλει

* Ὁ δρ. Αντρέας Τίφας εἶναι Λέκτορας τοῦ Τμήματος Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς τοῦ Larnaca College, Ἐπισκέπτης Καθηγητῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Λευκωσίας καὶ Νοσηλευτικὸς Λειτουργὸς-Ψυχολόγος.

1. D. W. Ross, *Foundations of Ethics: The Gifford lectures delivered in the University of Aberdeen, 1935-6*, Scholarly Classics Series, Oxford 2000, σσ. 2-12.

στην περαιτέρω και έν τῷ βάθει συστηματική μελέτη τῶν ἠθικῶν και κοινωνικῶν προβλημάτων ποῦ ἀναφύονται τόσο στην ἔρευνα ὅσο και στην πράξη τῶν ἐπιστημῶν ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου².

Οἱ ραγδαῖες ἐξελίξεις τῆς γενετικῆς, τῆς ἰατρικῆς τεχνολογίας και τῆς βιολογίας ὁδήγησαν στη γέννηση τοῦ κλάδου τῆς ἐφαρμοσμένης ἠθικῆς φιλοσοφίας, ἤτοι τῆς βιοηθικῆς. Ὁ Van Rensselaer Potter³ χρησιμοποίησε πρῶτος τὸν ὄρο *Βιοηθική* σὲ ἠθικὰ θέματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὸν πληθυσμὸ και τὸ περιβάλλον, ἀλλὰ ὁ ὄρος γρήγορα ἐπεκτάθηκε πέρα ἀπὸ τὰ βιολογικὰ προβλήματα, σὲ φιλοσοφικὰ ζητήματα και σὲ θέματα ὑγείας ἐν γένει. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς ποῦ διέπουν τὴν ἠθικὴ και τὴ βιοηθικὴ εἶναι: ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας, ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ πρόκλησης βλάβης και πόνου, ἡ ἀρχὴ τῆς ὠφελιμότητας ἢ ἀγαθοποιίας⁴. Ἡ σύγχρονη ἐποχὴ χαρακτηρίζεται –μεταξὺ ἄλλων– ἀπὸ τὶς διαρκῶς ἀυξανόμενες δυνατότητες ἐπέμβασης ἐπὶ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς και τοῦ θανάτου τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Οἱ ἐξελίξεις ποῦ προέκυψαν στὸν τεχνολογικό/συμπαντικὸ τομέα, δηλαδὴ στὴ βιοιατρικὴ, τὴ βιοτεχνολογία, τὴν ἰατρικὴ ἠθικὴ, τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, τὰ καθήκοντα και τὶς ὑποχρεώσεις τῶν λειτουργῶν ὑγείας, τὰ δικαιώματα τῶν ἀσθενῶν, σημειώθηκαν κυρίως στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις ἔδωσαν τὸ ἐρέθισμα στοὺς φιλοσόφους «νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς βιβλιοθηκὲς και τὰ διδασκῆρια και νὰ ἐνταχθοῦν σὲ μαζικὰ κοινωνικὰ κινήματα», στὰ ὁποῖα ἡ καθοδήγηση και θεωρητικὴ τεκμηρίωση ποῦ προσέφεραν ἦταν σημαντικῆ⁵.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ διλήμματος παρουσιάζει διπλῆ ἀνάγνωση: ἀφ' ἑνὸς στὴν παραδοσιακὴ κανονιστικὴ ἠθικὴ, ποῦ ὁ ἠθικὸς φιλόσοφος και στοχαστὴς βρίσκει ἐνώπιον τοῦ διλήμματος νὰ ἐπιλέξει τὸ α ἢ τὸ β, τὸ καλὸ ἢ τὸ κακό, τὴν ἀξία ἢ τὴν ἀπαξία, και ἀφ' ἑτέρου στὴν ἐφαρμοσμένη ἠθικὴ, ὅπου ἡ ὄψη τοῦ διλήμματος παρουσιάζει

2. Β. Μαργαριτίδου-Τυμπλαλέξη, *Ἠθικὴ και δεοντολογία στὴν ὑγεία και τὴ νοσηλευτικὴ*, ἐκδ. Λίτσας, Ἀθήνα 1993, σ. 9.

3. Van Rensselaer Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, New Jersey 1971, σ. 205.

4. Ν. Κόιος, *Ἠθικὴ Θεώρηση τῶν Τεχνικῶν Παρεμβάσεων στὴν Ἀνθρώπινο Γονιδίωμα*, Θεσσαλονικὴ 2003, σσ. 104-108.

5. Ε. Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντικὴ Ἠθικὴ. Ὁ Ἄρνε Νὲς και ἡ βαθιὰ Οἰκολογία*, ἐκδ. Ἄντ. Ν. Σάκουλα, Ἀθήνα 2008, σ. 17.

διαφορετικές μορφές και χρήζει ποικίλων απαντήσεων, θέτοντας ένα διλημματικό σταυροδρόμι. Είναι το πεδίο λήψης αποφάσεων με συγκρούσεις αξιών, καθηκόντων, υποχρεώσεων και δικαιωμάτων. Το δίλημμα που εξετάζει ή εφαρμοσμένη ήθικη είναι μεταξύ διαλεκτικώς συγκρουόμενων αξιών. Τέτοια παραδείγματα είναι το δίλημμα μιας αθέλητης έγκυμοσύνης και ή επιλογή της άμβλωσης, ή «άνυπόφορη ζωή» λόγω ανίατης ασθένειας και ή επιλογή της εϋθανασίας, ή συμμετοχή σε μία έρευνητική διαδικασία και ή αυτονομία του νοσηλευτή, ή χορήγηση ενός πειραματικού φαρμάκου και ή άρνηση του ασθενούς ή του νοσηλευτή, ή διενέργεια μιας εξέτασης σε ασθενή και ή επιλογή της συνηγορίας. Συνεπώς, ή εφαρμοσμένη μορφή της ήθικης βρίσκεται ενώπιον σταυροδρομιού, αν όχι λαβυρίνθου –έχοντας απωλέσει τον μίτο της Αριάδνης– σε κάποιες περιπτώσεις πρέπει να σταθμίσει τις συγκρουόμενες αξίες, προσπαθώντας να διαχειρισθεί το ζήτημα με τη δέουσα προσοχή, δίνοντας λύση και ανευρίσκοντας τον σωστό σε κάθε περίπτωση δρόμο. Η αξία ή ο δρόμος που θα επιλεγεί δεν σημαίνει ότι υπέρκειται της αξίας ή του δρόμου που θα απορριφθεί, αλλά ότι στην προκειμένη περίπτωση αποτελούσε την πιο λογική επιλογή.

Βιοηθική και έλευθερία

Όπως στην κανονιστική ήθικη έτσι και στη βιοηθική, ή έλευθερία ως έννοια αποκτά μία ιδιάζουσα διαχείριση και αυτό διερευνάται μέσα από τα εξής έρωτήματα: τί είναι έλευθερία; Ποιά τα όρια της; Ποιά ή σχέση φιλοσοφίας και έλευθερίας; Είναι σημαντική για την ήθικη και τη βιοηθική; Πότε, πώς και γιατί μπορούν να παραβιαστούν τα όριά της; Μήπως υπάρχουν ψευδαισθήσεις έλευθερίας και πώς αυτές αντιμετωπίζονται; Μία σημαντική και θεμελιώδης ήθικη αρχή, που είναι συνυφασμένη θεωρητικά και πρακτικά με την έλευθερία και τα όριά της, είναι ή αυτονομία και ο σεβασμός του ανθρώπου/ πολίτη ως προσώπου. Η βιοηθική, ως κλάδος της εφαρμοσμένης ήθικης φιλοσοφίας, αποτελεί άδηριτο αίτημα των καιρών λόγω των ραγδαίων αλλαγών στις έπιστήμες του ανθρώπου. Η βιοηθική αξιολόγηση ως διεπιστημονική ανάλυση, αναγνώριση και διαχείριση των προβλημάτων

πὸ ἀνακύπτουν στὶς ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς εἶναι καίριας σημασίας. Αὐτὸ ἔγκειται στὴν ἐμφάνιση πληθώρας ἠθικῶν ζητημάτων-στάσεων, πρακτικῶν καὶ συμπεριφορῶν ποὺ ἀναφύονται ἢ ποὺ δυνητικὰ θὰ παρουσιασθοῦν.

Ἡ ἀνάπτυξη/ἐξέλιξη τῆς βιοηθικῆς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀλλὰ καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 21ου εἶναι ἐντυπωσιακὴ, ἀλλὰ ὄχι χωρὶς συγκρούσεις καὶ προβλήματα. Τὰ αἷτια καὶ τὰ αἰτιατὰ αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, εἶναι κοινωνικά (ἢ κοινωνία ἔχει ἀλλάξει ὄψη, οἱ ἄνθρωποι συμπεριφέρονται διαφορετικὰ), ἐπιστημονικά (ἢ ἔννοια τῆς ἐπιστῆμης ἀλλάξε καὶ εἶναι πῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅ,τι στὸ παρελθόν), ἱστορικά (δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ ἱστορικὲς ἀλλαγές μὲ τοὺς παγκοσμίους πολέμους), πολιτισμικά (ἢ διαπολιτισμικότητα ἔχει ἀφήσει τὸ στίγμα της, ἀλλὰ ὁ πολιτισμικὸς χῶρος ἀκόμη νοσεῖ), οἰκονομικά (ἢ οἰκονομία ἔχει γίνε ἢ ἐξουσία ποὺ ἐλέγχει τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸ δεσμεῖν καὶ τὸ λύειν) καὶ τέλος φιλοσοφικά (μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς συμπαντικὲς ἀλλαγές ἀλλάξε καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, πῶς δηλαδὴ βλέπει τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξῆς του σήμερα ὁ συμπαντικὸς ἄνθρωπος τῆς τεχνολογίας)⁶.

Ἀπότοκο αὐτῆς τῆς ἀλματώδους ἀνάπτυξης τῆς ἰατρικῆς, τῆς βιολογίας, τῆς γενετικῆς τεχνολογίας εἶναι ἡ ἀνάδυση ἠθικῶν συγκρούσεων, ποὺ ἔδειξαν καὶ ἀπέδειξαν: «τὴν ἀνεπάρκεια καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς κατάρτισης καθὼς καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν κωδίκων ἠθικῆς καὶ δεοντολογίας νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ διαχειριστοῦν τὰ νέα μεγάλα διλήμματα καὶ νὰ θωρακίσουν τὴν κοινωνία ἀπὸ τὴν πρωτοφανῆ δυνατότητα κατάχρησης δύναμης καὶ γνώσης»⁷. Ἐπίσης αὐτὴ ἡ μορφή ἀνάπτυξης δημιούργησε πολυπρόσωπα καὶ πολυδαίδαλα ζητήματα, δίκην Λερναίας Ὑδρας⁸ (ἀφοῦ ἐνῶ ἀντιμετωπίζεται ἓνα ζήτημα προκύπτει ἄλλο ἢ

6. Ε. Πρωτοπαπαδάκης, «Ἡ ἰατρικὴ ἠθικὴ ἀπέναντι στὸν πάσχοντα», *Μὲ Ἐνδιαφέρει* 44 (2005), σσ.78-82.

7. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, «Ἡθικὴ, Βιοηθικὴ, Μεταβιοηθικὴ», *Εὐδικία* 9 (2009), σ. 30.

8. D. Ogden, *Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*, OUP, Oxford 2013, σσ. 27-29: «Κοντὰ στὸ Ἴαργος καὶ τὴν Τίρυνθα, ὑπῆρχε μιὰ λίμνη ποὺ λεγόταν Λέρνα. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν ὅτι ἡ λίμνη αὐτὴ συνόρευε μὲ τὸν Ἄδη. Μέσα στὰ ἔλη της καὶ στὶς ρίζες τῶν πελώριων πλατανιῶν, ζοῦσε ἓνα τρομερὸ φίδι μὲ

ακόμη λόγω λανθασμένης αναγνώρισης, ανάλυσης και διαχείρισης του πρώτου, προκύπτει παράλληλα άλλο) και Λαβυρίνθου⁹ (καθώς δὲν ανευρίσκονται λύσεις και πάντοτε ἡ ὄλη προσπάθεια ὀδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδα – ὁ μίτος χάθηκε και ἡ Ἀριάδνη¹⁰ ἐξαφανισμένη ἀντίστοιχα), πού ἡ κανονιστική και ἡ ἰατρική ἠθική ἀδυνατοῦσαν ἀπὸ μόνες τους νὰ τὰ διαχειρισθοῦν και νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουν. Ἀπὸ αὐτὸ κατὰ συνέπεια προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐφαρμοσμένη μορφή τῆς ἠθικῆς εἶναι ἓνας ἠθικο-πρακτικὸς λόγος, μὲ στοχοπροσήλωση στὸ νὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ ἠθικὰ διερωτήματα: Τί πρέπει νὰ κάνω ἀπὸ τοῦδε και στὸ ἐξῆς; Πῶς πρέπει νὰ προχωρήσω; Ποιὰ τὰ ἐπόμενα και τὰ σωστὰ βήματα; Ὑπάρχει λάθος ἀπόφαση; Πότε πρέπει νὰ λαμβάνεται μία ἀπόφαση;

Βιοηθικὸς προβληματισμὸς

Μέσα ἀπὸ τίς νέες τεχνολογικὲς δυνατότητες πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, διακρίνεται ἓνας ἔντονος ἠθικὸς και βιοηθικὸς προβληματισμὸς. Ὁ ἐν λόγω βιοηθικὸς προβληματισμὸς προκύπτει καθὼς ἡ ἐφαρμογή αὐτῶν τῶν σύγχρονων ἀνθρώπινων δυνατοτήτων ἐπέμβασης ἐλλοχεύει σοβαροὺς κινδύνους γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸ περιβάλλον, τὴν κοινωνία, ἀλλὰ και τίς μέλλουσες γενιές. Αὐτοὶ οἱ δυνητικοὶ κίνδυνοι, πού ἔχουν ὄψη δαμοκλείου σπάθης, εἶναι: νὰ διευκολυνθεῖ ἡ εὐγονική ἀντίληψη και πρακτική, νὰ διασαλευθεῖ τὸ ἰατρικὸ και νοσηλευτικὸ ἀπόρρητο, νὰ ἀλλάξουν

ἐννέα κεφάλια, ἡ Λερναία Ὑδρα. Τίς νύχτες ἄφηνε τὴ λίμνη, ἔμπαινε στὸν κάμπο και ρήμαζε τὰ ζῶα».

9. M. Nilsson, *Ἡ Μυκηναϊκὴ προέλευση τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας*, μετάφρ. Ἰ. Κ. Μαζαράκης Αἰνιάν, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 2020, σ. 182: «Μυθικὸ ἀνάκτορο μὲ πολλὰ διαμερίσματα και πολύπλοκους διαδρόμους, στὴν ἀρχαία Κρήτη: Ὁ Δαίδαλος σχεδίασε τὸν λαβύρινθο τῆς Κνωσοῦ. Ἐνα οἰκοδόμημα μὲ πολύπλοκους διαδρόμους πού κάνουν δύσκολη ἢ ἀδύνατη τὴν ἐξοδο ἀπὸ αὐτὸ καθὼς και κάθε παρόμοια διάταξη δρόμων, στοῶν».

10. M. Nilsson, *Ἡ Μυκηναϊκὴ προέλευση...*, ὁ.π., σσ. 180-181: «... ἡ Ἀριάδνη γιὰ νὰ τὸν γλιτώσει τὸν Θησέα ἀπὸ βέβαιο θάνατο, κατέφυγε σ' ἓνα τέχνασμα: τοῦ ἔδωσε ἓνα κουβάρι νῆμα – τὸν περιέφημο Μίτο τῆς Ἀριάδνης, χάριν τοῦ ὁποῖου μπόρεσε νὰ βρεῖ τὴν ἐξοδο τοῦ Λαβύρινθου μετὰ τὴν νικηφόρα πάλη του μὲ τὸν Μινώταυρο».

ἐπικίνδυνα οἱ ἰσορροπίες ποὺ ὀδηγοῦν στὶς σημερινές μορφές ζωῆς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ δημιουργήματα νὰ νομίζει ὅτι ἔγινε δημιουργός. Ἀνάμεσα στὸ ἠθικὸ καὶ στὸ μὴ ἠθικὸ ὑπάρχει μία δυσδιάκριτη κλίμακα ἀντιθέσεων καὶ συγκρούσεων – μία γκρίζα ζώνη. Αὐτὸ εἶναι ἀπόρροια τῶν πολλῶν ἠθικῶν καὶ βιοηθικῶν θέσεων ποὺ γέννησε ὁ ἐπιστημονικὸς καὶ κοινωνικὸς πλουραλισμὸς τοῦ δυτικῶν τεχνολογικοῦ κόσμου. Ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ δὲν εἶναι κάτι τὸ ὀξύμωρο ἢ μὴ φυσικὸ, εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀντιπράξεων, τῶν σωστῶν καὶ τῶν μὴ σωστῶν ἐπιλογῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μία μορφή διαλόγου. Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαλεκτικὴ προβληματικὴ ἀνακύπτουν καὶ προκύπτουν ζητήματα, προβλήματα καὶ διλήμματα ποὺ χρήζουν βιοηθικῆς ἀνάλυσης, ἀξιολόγησης καὶ διαχείρισης.

Τὰ ἐπικρατέστερα ἠθικά/βιοηθικά διλήμματα, αὐτὰ δηλαδή ποὺ δημιουργοῦν ἕναν πιὸ ἔντονο ἠθικὸ καὶ βιοηθικὸ προβληματισμὸ ἔνεκα τῶν ραγδαίων ἐξελίξεων στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἤγουν τὴν ἰατρικὴ, τὴ γενετικὴ καὶ τὴ βιολογία, καὶ καλεῖται κανεὶς νὰ πάρει θέση λόγω τῆς διεπιστημονικῆς τῶν ὑφῆς πάνω σὲ αὐτά. εἶναι: ἡ ἔννοια τῆς εὐθανασίας καὶ ἡ πρακτικὴ ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ, ἡ διενέργεια ἄμβλωσης καὶ αὐτονομία τοῦ προσώπου, ἡ καλλιέργεια καὶ χρῆση βλαστοκυττάρων (νομικὸ καθεστῶς), ἡ ἀλλαγὴ χαρακτηριστικῶν τῶν ἐμβρύων (προγεννητικὴ διάγνωση καὶ ἐπιλογή φύλου), ἡ δημιουργία τραπεζῶν πληροφοριῶν DNA γιὰ ἐγκληματίες, ἡ χρῆση καὶ διαχείριση γενετικῶν δεδομένων¹¹.

Ὅπως διαφαίνεται¹², ὑπάρχει μία ὁμάδα δυσδιαχειρίσιμων ἠθικῶν ζητημάτων καὶ διλημμάτων, ποὺ ἀναφύονται κυρίως κατὰ τὴν παραβίαση τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νέων τεχνολογιῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος –εἰρήσθω ἐν παρόδῳ– εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὑπεύθυνος τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀντιπράξεων του. Ὁ ἄνθρωπος τῆς σύγχρονης τεχνολογίας εἶναι ὑπεύθυνος ὄχι μόνον γιὰ τὶς νέες ἐξελίξεις ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διαχείριση καὶ πρόκληση αὐτῶν, τόσο στὸ περιβάλλον γύρω του ὅσο καὶ στὴν ἴδια τὴν ἀνθρωπότητα.

11. Ἐλ. Παπαγεωργίου, «Προβλήματα Βιοηθικῆς: σχέση ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας», *Ἡθικὴ* 1 (2005), σσ. 52-58.

12. Ν. Κόιος, *Ἡθικὴ Θεώρηση...*, ὁ.π., σσ. 142-145.

Με την εφαρμογή της βιοηθικής αξιολόγησης ως μεθόδου/εργαλείου της εφαρμοσμένης ηθικής φιλοσοφίας, οι εμπλεκόμενοι στην ηθική και βιοηθική ανάλυση, αξιολόγηση και αντιμετώπιση αυτών των επιτακτικών ηθικών διλημμάτων καλούνται να διαχειρισθούν τα ζητήματα, τα προβλήματα, τα διλήμματα και τις συγκρούσεις που ανακύπτουν από τη ραγδαία εξέλιξη των επιστημών του ανθρώπου, όχι μόνο με τη δέουσα επιστημονική ορθότητα και σοβαρότητα αλλά με έγκαιρη παρέμβαση. Πρέπει να αναδειχθεί και ο ρόλος της αρχής της αυτονομίας του προσώπου εν σχέσει προς την ελευθερία. Μέσα από την έγκαιρη ανάλυση και παρέμβαση της Ηθικής ως εφαρμοσμένης, αναδεικνύεται η σημασία και συμβολή της ηθικής φιλοσοφίας ως εφαρμοσμένης στην αναγνώριση, ανάλυση, διαχείριση και ανεύρεση τρόπων αντιμετώπισης των διαφόρων ηθικών συγκρούσεων (διλημματικών ή διαλεκτικών), που ανακύπτουν από τη δυστοκία και δυστοπία διαχείρισης των ως άνω αναφερομένων ζητημάτων και προβλημάτων, διότι «οί καιροί ου μενετοί», σύμφωνα με τη φράση του Περικλέους, όπως την κατέγραψε ο Θουκυδίδης¹³. Ποιός λοιπόν είναι ο ρόλος της αυτονομίας; Με την επίκλησή της θωρακίζεται ο άνθρωπος/πολίτης/άσθενής; Υπάρχει ο φόβος έτερονομίας ή άνελευθερίας;

Η θεμελιώδης αρχή της αυτονομίας

Μέσα από τη διαλεκτική διαμάχη των δύο επικρατέστερων ηθικών αρχών της δεοντοκρατίας του Immanuel Kant και του ωφελιμιτισμού του John S. Mill, προέκυψε η ανάγκη για την εισαγωγή/δημιουργία των τεσσάρων θεμελιωδών ηθικών αρχών, βάσει των οποίων εξετάζονται τα ζητήματα που προκύπτουν στην εφαρμοσμένη ηθική, τη βιοηθική και τη νοσηλευτική κλινική πρακτική. Κατά τους Beauchamp και Childress, αυτές οι αρχές υπάρχουν ως *prima facie* αρχές που διέπουν την εφαρμοσμένη κλινική ηθική, δηλαδή: η αρχή της αυτονομίας, η αρχή της ωφελιμότητας, η αρχή του μη βλάπτειν και η αρχή της δικαιοσύνης¹⁴.

13. Θουκυδίδου, *Ιστορία*. μετάφρ. Έλ. Βενιζέλος, εκδ. Μεταίχμιο Αθήνα 2019, σσ. 11-91.

14. T. L. Beauchamp and J. F. Childress, *Principles of Biomedical Ethics*, Oxford University Press, Oxford 2013, σ. 39.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η φράση *prima facie* πρωτοπροτάθηκε από τον φιλόσοφο W. D. Ross και σημαίνει ότι «κάθε ήθικη αρχή είναι δεσμευτική, εκτός εάν έρχεται σε σύγκρουση/άντιπαράθεση με μία άλλη ήθικη αρχή, όποτε είναι αναγκαία η επιλογή μεταξύ αυτών»¹⁵.

Οι θεμελιώδεις ήθικες αρχές χρησιμοποιούνται και εφαρμόζονται ως αυτόνομες· όμως, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, φιλόσοφοι, μελετητές και στοχαστές θεωρούν ότι η αρχή της αυτονομίας θα πρέπει να κατέχει μία ξεχωριστή θέση στην εφαρμοσμένη ήθικη φιλοσοφία, στη βιοηθική, αλλά και στη νοσηλευτική κλινική πρακτική ως πρώτη μεταξύ ίσων (*primus inter pares*) εν σχέσει προς τις υπόλοιπες. Γι' αυτήν τη θεώρηση ο Gillon αναφέρει ότι υπάρχουν δύο σημαντικοί λόγοι που ενισχύουν αυτήν την ήθικοπρακτική διαφοροποίηση: 'Ο πρώτος λόγος έχει να κάνει με την ουσία, το περιεχόμενο και τις προϋποθέσεις της αυτονομίας, που δίνουν στον άνθρωπο/πολίτη τη δυνατότητα του σκέπτεσθαι και του λαμβάνειν αποφάσεις για τη ζωή του, και ο δεύτερος έχει να κάνει με την προκύπτουσα εξάρτηση της αρχής της ωφελιμότητας και της αρχής του μη βλάπτειν, από την εφαρμογή της αρχής του σεβασμού της αυτονομίας¹⁶.

Σύμφωνα με τις επισημάνσεις του R. Gillon, η αρχή της αυτονομίας έχει μία άλλη δυναμική χρήση στη διαλεκτική σχέση με τις άλλες τρεις θεμελιώδεις ήθικες αρχές, αφού παρέχει τη δυνατότητα στον χρήστη της να προβεί σε μία αξιολόγηση χωρίς εξαρτήσεις και έξωθεν παρεμβάσεις – όπως την καθαρή βούληση του Im. Kant.

Έπι παραδείγματι, μία διαλεκτική σύγκρουση μεταξύ των αρχών της αυτονομίας και της ωφελιμότητας διαφαίνεται κατά την εφαρμογή μιᾶς ἐκ τῶν δύο, κυρίως στις περιπτώσεις εκείνες όπου οί στόχοι τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πολίτη καὶ τοῦ ἀσθενοῦς δὲν συνάδουν με τοὺς στόχους τῆς ἐπιστήμης, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐκάστοτε ἀρχῆς τοῦ κράτους¹⁷. Οί δύο ἀρχές φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ λειτουργοῦν ἀντίθετα, συγκεκριμένα

15. R. Gillon, *Philosophical medical ethics*, 2nd ed., John Wiley and Sons, Chichester 1986, σ. 120.

16. R. Gillon, "Ethics needs principles –four can encompass the rest– and respect for autonomy should be 'first among equals'", *JMed Ethics* 29, 5 (Oct 2003), σσ. 307-312.

17. E. D. Pellegrino, D. C. Thomasma, "Challenges for a philosophy of medicine of the future: A response to fellow philosophers in the Netherlands", *Theoretical Medicine and Bioethics* 2, 2 (1987), σσ. 187-204.

όταν εφαρμόζεται ή αρχή της ωφελιμότητας και αντιμετωπίζεται ο ασθενής μόνον ως οργανισμός, ως σύνολο, αγνοώντας τα ιδιαίτερα του γνωρίσματα και τις επιδιώξεις του. Άλλα κατά την εφαρμογή της αρχής της αυτονομίας, ή αντιμετώπιση του ασθενούς ως οργανισμού είναι ασυμβίβαστη με την αντιμετώπισή του ως προσώπου, καθώς εστιάζει στην ελευθερία του ακριβώς ως προσώπου¹⁸.

Οί Beauchamp και Childress συμφωνούν με την προαναφερθείσα φιλοσοφική θεώρηση. Συγκεκριμένα αναγνωρίζουν ότι: «μερικές φορές φαίνεται ότι η αρχή της αυτονομίας είναι πιο σημαντική από την αρχή της ωφελιμότητας στην εφαρμοσμένη κλινική ήθικη»¹⁹. Αυτή η διαπίστωση των Beauchamp και Childress ίσως έγκειται στη πεποίθησή τους ότι η αυτονομία σε αυτές τις περιπτώσεις ισοδυναμεί με την ελευθερία του ανθρώπου ως προσώπου, κυρίως κατά τη λήψη ήθικων αποφάσεων και τη συναίνεση του ασθενούς/πολίτη σε κάποια ιατρική ή νοσηλευτική παρέμβαση φροντίδας. Η έννοια δηλαδή της αυτονομίας σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την έννοια της ελευθερίας. Όμως ποιά είναι η σχέση μεταξύ των; Μία πράξη αυτονομίας είναι πάντοτε μία πράξη ελευθερίας;

Αυτονομία και ελευθερία

Από όσα αναφέρθηκαν προκύπτει ένα άλλο ερώτημα: Τι είναι η αρχή της αυτονομίας και γιατί αποτελεί το θεμέλιο και το μοναδικό αξίωμα της ήθικότητας; Έπ' αυτού του ζητήματος ως συλλογιστούμε με βάση τη θεώρηση του Kant²⁰. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η αυτονομία είναι «ή ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος στον εαυτό της», μία ιδιότητα που καθιστά τη θέληση των ανθρώπων ως έλλογων όντων ελεύθερη. Παρέχει στα έλλογα όντα τη δυνατότητα: α. να πράττουν «ανεξάρτητα από ξένα καθοριστικά αίτια» και β. να υπακούσουν

18. K. A. Richman, *Ethics and the Metaphysics of Medicine Reflections on Health and Beneficence*, MIT Press, Cambridge 2004, σσ. 113-114.

19. T. Beauchamp, J. Childress, *Principles of Biomedical Ethics*, 5.π., σ. 272.

20. Imm. Kant, *Τὰ θεμέλια της Μεταφυσικής των Ήθων*, μετάφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης, έκδ. Σμίλη, Αθήνα 2013, σ. 100.

σὲ μία «αἰτιότητα ποὺ ὑπόκειται σὲ ἀμετάβλητους, ἀλλὰ εἰδικούς νόμους».

Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας, κάθε ἄνθρωπος, ἀσθενῆς ἢ μὴ, δικαιούται νὰ λαμβάνει μόνος του τὶς ἀποφάσεις ποὺ τὸν ἀφοροῦν ἐλεύθερα, ἀνεμπόδιστα καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές μιᾶς δημοκρατικῆς θεσμισμένης κοινωνίας, χωρὶς ἐξωτερικούς ἐξαναγκασμούς, πάθη καὶ προκαταλήψεις. Ὁ σεβασμὸς στὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου/ἀσθενοῦς δίδει τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο/ἀσθενῆ γιὰ μία: «ἐλεύθερη καὶ χωρὶς καταναγκασμὸ λήψη ἀποφάσεων γιὰ τὴν ὑγεία του καὶ τὴ ζωὴ του γενικότερα», πάντοτε μετὰ ἀπὸ τὸ τρίπτυχο: κατάλληλη ἐνημέρωση-συναίνεση-συγκατάθεση. Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι σημαίνει καὶ δηλοῖ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἀνθρώπου/ἀσθενοῦς ὡς προσώπου, ἱκανοῦ νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις γιὰ τὸ τί δέον γενέσθαι μὲ τὴ ζωὴ του, τὴν ὑγεία του, τὴν ἀπόφασή του γιὰ κάτι ποὺ τὸν ἀφορᾷ, γενικὰ τὴν κατάστασή του. Μὲ αὐτὴν τὴν ἠθικὴ θωράκιση ὁ σύγχρονος τεχνολογικὸς ἄνθρωπος ἀποκτᾷ τὴ δυνατότητα πρόσβασης καὶ ἐπίκλησης θεμελιωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅποτε τὸ κρίνει ὁ ἴδιος, ὅπως τὸ δικαίωμα στὴν ἐνημέρωση, τὸ δικαίωμα στὴν ιδιωτικότητα, τὸ δικαίωμα στὴ λήψη ἀπόφασης, φροντίδας καὶ θεραπείας, τὸ δικαίωμα τῆς ἄρνησις²¹.

Στενὰ συνδεδεμένη –ἐννοιολογικά, πρακτικὰ καὶ ἠθικά– μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας εἶναι ἡ ἐλευθερία, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Kant εἶναι ἔννοιες συνώνυμες καὶ ταυτόσημες. Κατὰ τὸν Kant, δὲν νοεῖται νὰ ὑπάρχει αὐτονομία, ἐὰν δὲν συνυπάρχει ἡ ἐλευθερία –ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησις– τῆς καθαρῆς βούλησις. Συγκεκριμένα ὁ φιλόσοφος ὑποστηρίζει ὅτι: «κάθε λογικὸ ὑποκείμενο ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐνημερώνεται καὶ νὰ πράττει ἐλεύθερα καὶ ἀνεπηρέαστα, λαμβάνοντας τὶς ἀπαραίτητες ἀποφάσεις γιὰ τὸν ἑαυτὸ του». Δηλαδή, ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ ὡς μία δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ αἰσθάνεται, νὰ σκέπτεται, νὰ ἀποφασίζει καὶ νὰ πράττει μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ πράξις καὶ ἡ συμπεριφορὰ του νὰ εἶναι ἐλεύθερες, ἀνεξάρτητες, χωρὶς δεσμεύσεις ἢ ἐμπόδια καὶ ἐξωτερικούς ἐξαναγκασμούς²².

21. I. Thompson, K. M. Melia, K. Boyd, Dorothy Horsburgh, *Nursing Ethics*, 5th ed., Churchill Livingstone, New York 1994, σσ. 26-34.

22. R. Gillon, "Ethics needs principles...", ὁ.π., σσ. 307-312.

Ὁ Kant σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας παραθέτει δύο φιλοσοφικὲς ἐρμηνείες: τὴν θετικὴ καὶ τὴν ἀρνητικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐλευθερίας. Ἐν πρώτοις, ἡ θετικὴ ἐλευθερία, σύμφωνα μὲ τὸν Kant ὅπως ἀναφέρει ἡ Τσινόρεμα, ταυτίζεται μὲ τὴν αὐτονομία, ἡγουν τὴν ιδιότητα τῆς θέλησης νὰ θέτει ἡ ἴδια τὸν νόμο στὸν ἑαυτό της. Ἐπίσης ὁ Kant ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς αὐτονομίας «δὲν σηματοδοτεῖ ἀπλῶς τὴν ἀρνητικὴ ἐλευθερία, ὡς ἐλευθερία ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἢ ἐσωτερικοὺς καταναγκασμοὺς πάνω στὴ βούλησή μας, ἀλλὰ προσδιορίζεται ἐπιπλέον ὡς θετικὴ ἐλευθερία, δηλαδή ὡς “κανονιστικὴ αὐτο-νομοθεσία”». Ἀντιθέτως, στὴν ἀρνητικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐλευθερίας ὁ φιλόσοφος ὑποστηρίζει τί δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ὅχι τί εἶναι. Ἔτσι, ὁ φιλόσοφος μέσα ἀπὸ αὐτὴν του τὴν ἐρμηνεία θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ μορφή ἐλευθερίας εἶναι ἀκατάλληλη νὰ διαφωτίσει τὸν ἄνθρωπο ὡς πρὸς τὴν οὐσία της. Ὁδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μορφή αὐτὴ τῆς ἐλευθερίας προσδιορίζεται ὡς ἀρνητικὴ, ἐπειδὴ ἔργο της εἶναι νὰ ἀρνεῖται τὴν ἑτερονομία. Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Αὐτονομία τῆς θέλησης εἶναι ιδιότητα τῆς θέλησης νὰ εἶναι ἡ ἴδια νόμος γιὰ τὸν ἑαυτό της». Ὁ Kant δηλαδή ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξὴ ικανότητας ἐπιλογῆς τῶν ἠθικο-πρακτικῶν ἀρχῶν σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς μας ἐσωτερικοὺς νόμους. Ἡ μορφή τῆς αὐτονομίας, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Kant, ὀρίζεται ὡς: «ἓνας ἔλλογος αὐτοπροσδιορισμὸς τῆς βούλησης, δηλαδή δὲν εἶναι ἀπλᾶ μία ικανότητα τῶν ἀνθρώπων – εἶναι ταυτόχρονα καὶ μία ἐσωτερικὴ ἠθικὴ ἀπαίτηση»²³.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ αὐτονομία δὲν ἀποτελεῖ ἀτομικὸ ἢ ἀτομικιστικὸ δικαίωμα· τὸναντίον, εἶναι ἓνα ιδιαίτερο ἀνθρώπινο χαρακτηριστικὸ, ἢ «ἠθικὴ ἀυτενέργειας τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρόσωπο». Ἡ ἔννοια τῆς αὐτονομίας ὡς ἐλευθερίας προϋποτίθεται ἀπὸ τὰ δυναμάρια της, ἦτοι τὰ καθήκοντα, τὶς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ δικαιώματα. Ἐπίσης ἡ αὐτονομία ὡς παράγοντας ἀυτενέργειας, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, «παρέχει τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἠθικὴ κατηγορήση». Μέσω αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ πλαισίου γίνεται ἐφικτὸ καὶ εὐκταῖο νὰ ἀναγνωρισθοῦν, νὰ ἀναλυθοῦν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπεξηγηθοῦν τὰ θεμέλια τῆς αὐτονομίας

23. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», στό: *Βιοηθικοὶ Προβληματισμοὶ II: Τὸ Πρόσωπο*, ἐπιμ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη καὶ Φερ. Παναγοπούλου-Κουτνατζῆ, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2016, σ. 100.

– οί κανονιστικές έννοιες τῆς αὐτονομίας, ἤτοι τοῦ προσώπου, τοῦ δικαιώματος, τῶν καθηκόντων, τῶν ὑποχρεώσεων, τῶν εὐθυνῶν, έννοιες ποὺ συμπεριλαμβάνονται στὶς νεώτερες καὶ σύγχρονες θεωρήσεις ποὺ ἄπτονται τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας²⁴.

Συνελόντι εἰπεῖν, μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴ θεώρηση τῆς αὐτονομίας, τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς δηλαδὴ ὡς συστατικῆς ἀρχῆς τοῦ σκέπτεσθαι καὶ πράττειν ἠθικῶς, ὀδηγήθηκε ὁ Kant νὰ χαρακτηρίσει τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατέχουν αὐτὴν τὴ συστατικὴ ἀρχὴ ὡς αὐτοσκοπούς: «Ἰσχυρίζομαι λοιπὸν ὅτι: ὁ ἄνθρωπος καὶ γενικὰ κάθε ἔλλογο ὄν ὑπάρχει ὡς αὐτοσκοπός, ὄχι ἀπλᾶ ὡς μέσο γιὰ τὴν αὐθαίρετη χρῆση τῆς τάδε ἢ τῆς δεῖνα θέλησης», ἀφοῦ ἀτόχοι αὐτῆς τῆς ἀρχῆς θεωροῦνται τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ποὺ διακατέχονται καὶ διαπνέονται ἀπὸ ἠθικὴ αὐτονομία καὶ ἐλευθερία. Ὅπως παραθέτει ὁ φιλόσοφος: «Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ θεωρεῖται πάντα συνάμα σὰν σκοπὸς σὲ ὅλες τὶς πράξεις του, εἴτε αὐτὲς στρέφονται πρὸς τὸν ἑαυτό του εἴτε πρὸς ἄλλα ἔλλογα ὄντα [...] ἄρα ἡ πρακτικὴ προστακτικὴ θὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: “πράττε ἔτσι ὥστε νὰ χρησιμοποιοεῖς τὴν ἀνθρωπότητα στὸ πρόσωπό σου ὅσο καὶ στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ὡς σκοπὸ καὶ ποτὲ ὡς μέσο”»²⁵.

Μετὰ ἀπὸ τὴν παράθεση τῆς έννοιολογικῆς σχέσης τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸν Kant, θὰ ἐξετάσουμε ἐν συνεχείᾳ τὴ σχέση αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας μὲ βάση τὴ σύγχρονη βιοηθικὴ ἀνάγνωση, ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγηση τῶν διαφορῶν ἠθικῶν καὶ βιοηθικῶν προβληματισμῶν, ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν ραγδαία ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κυρίως τὶς σχέσεις: αὐτονομία καὶ πρόσωπο, έννοια καθήκοντος καὶ ἐλευθερίας, ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ αὐτονομία: ὑποχρέωση καὶ ἐλευθερία, τρίπτυχο τῆς συναίνεσης καὶ τέλος ἀλληλοσυμπληρούμενη σχέση ἐμπιστοσύνης καὶ αὐτονομίας.

24. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», ὅ.π., σσ. 100-101.
25. Imm. Kant, *Τὰ θεμέλια τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἡθῶν*, ὅ.π., σσ. 80-81.

Αυτονομία και Πρόσωπο: τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας²⁶

Ἡ αὐτονομία τοῦ προσώπου καὶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου –δυνάμει καὶ ἐνεργεία– εἶναι δύο ἔννοιες ποὺ λαμβάνουν διάφορες τροπικὲς ὄψεις, φιλοσοσοφικῶ καὶ ἐπιστημονικῶ τῷ τρόπῳ, μὲ ἀπότοκο νὰ δημιουργοῦνται ἠθικὲς συγκρούσεις, διαλεκτικὲς καὶ διλημματικές. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωση, ὁ βιοηθικὸς προβληματισμὸς πρὶν ἀπὸ τὴ λήψη μιᾶς ἀπόφασης καὶ ἡ μεταχείριση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὡς σκοπὸ καὶ ποτὲ ὡς μέσο, εἶναι ἀδήριτη πράξη καὶ ἀνάγκη. Αὐτὸ ἀπορρέει ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Immanuel Kant: «ποτὲ ἓνας ἄνθρωπος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ιδιότητά του, δὲν πρέπει νὰ τυγχάνει μεταχείρισης ἀλλότριων σκοπῶν. Ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, ὡς ἠθικὰ πρόσωπα ἀξιζοῦν σεβασμὸ στὴ μοναδικότητά καὶ τὴ δημιουργικότητά τους»²⁷. Ὁ ἄλλος, ὡς πρόσωπο, ὁ συνάδελφος, ὁ συνάνθρωπος, ὁ φίλος, ὁ ἀσθενής, εἶναι ἓνα σημεῖο κανονιστικοῦ προσδιορισμοῦ ὅπως καὶ τὸ σῶμα εἶναι τόπος αὐτουργίας, ἤτοι ἀποκτᾶ ἀξία καὶ αὐταξία, ἀξιοπρέπεια καὶ σεβασμὸ²⁸. Ὁ ὀφειλόμενος δηλαδὴ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς αὐτονομίας τοῦ προσώπου δηλοῦν τὴν *de facto* ἀναγνώριση τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ-προσώπου, τοῦ ἄλλου, ὡς ἠθικοῦ ὄντος. Αὐτὸ διαφαίνεται σὲ μία μελέτη περίπτωσης, ὅπου ἓνας ψυχικὰ πάσχων παρουσιάζει ἀπώλεια συνείδησης, διαταραχὴ τῆς αἴσθησης ἐν σχέσει πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐργαλειοποιεῖται μετασχηματιζόμενος σὲ ἀντικείμενο. Σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, μία τέτοια διαχείριση τοῦ ἀνθρώπου/ἀσθενῆ, τοῦ συνανθρώπου/ψυχικὰ πάσχοντος χαρακτηρίζεται ὡς καθ' ὅλα ἀπάνθρωπη, ὑπάνθρωπη καὶ τραγικὴ²⁹.

26. Imm. Kant, *Τὰ θεμέλια τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν*, ὅ.π., σ. 200: «Πρόσωπο εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὑποκείμενο, τοῦ ὁποῖου οἱ πράξεις εἶναι ἐπιδεικτικὲς καταλογισμοῦ. Συνεπῶς ἡ ἠθικὴ προσωπικότητα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία ἐνὸς ἔλλογου ὄντος ὑπὸ ἠθικοὺς νόμους [...] ἐνῶ τὸ ψυχολογικὸ πρόσωπο εἶναι ἀπλῶς ἡ ἰκανότητα νὰ ἀποκτᾶ κάποιος συνείδηση τῆς ταυτότητάς τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ στίς διαφορὲς καταστάσεις τῆς ὑπαρξῆς του».

27. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», ὅ.π., σ. 107.

28. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», ὅ.π., σ. 108.

29. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», ὅ.π., σ. 108.

Με βάση την αρχή της αυτονομίας, ο ασθενής/πολίτης που, εύρισκόμενος σε μία δύσκολη και δύστοπη θέση –που δεν επέλεξε συνειδητά– ανεξάρτητα σε τί κατάσταση έχει περιέλθει, πρέπει να αντιμετωπισθεί ως σκοπός και όχι ως μέσο³⁰. Η δυσκολία στην οποία έχει περιέλθει ένας ψυχικά πάσχων, ένα άτομο που υποστηρίζεται από αναπνευστική υποστήριξη κ.ά.τ., ως πρόσωπο δεν έχει πάψει να υφίσταται, δεν αποφιλώνονται τα δικαιώματά του. Έτσι εξακολουθεί να είναι ένα υποκείμενο με δικαιώματα, ήθικη ταυτότητα και προσωπικότητα –δεν έχει πάψει να είναι ένα αυτόνομο, αυτόθεσμιζόμενο πρόσωπο.

Επί του συγκεκριμένου, ένας λειτουργός υγείας κατά την εφαρμογή της κλινικής νοσηλευτικής φροντίδας, έχοντας ως γνώμονα την αρχή του σεβασμού του προσώπου και την αυτονομία του, θα αντιμετωπίσει τον ασθενή/συνάνθρωπό του και θα διαχειρισθεί τη δύσκολη κατάσταση που έχει περιέλθει χωρίς να παραβιάσει τα όρια της ελευθερίας και της αυτονομίας του ως προσώπου. Επίσης και ο σημερινός συμπαντικός άνθρωπος δεν έχει επιλέξει την υγειονομική κρίση που τον έπιασε εξ άπηνης, όπως και όλα τα συστήματα ανθρώπινης κατασκευής και δημιουργίας. Αυτή η πανδημική δίνη που περιστρέφεται με ιλιγγιώδη ρυθμό «ἀπειλεί» τα όρια της ελευθερίας-αυτονομίας του ανθρώπου ως προσώπου. Έπ' αυτού πρέπει να διαφυλαχθεί ο άνθρωπος/ασθενής, ο πολίτης, ο Άλλος, ως πρόσωπο, ως σκοπός και ποτέ ως μέσο.

Η σχέση αυτονομίας και προσώπου, και κατ' επέκταση της προσωπικότητας του ανθρώπου, έχει σημαίνουσα θέση στην νεώτερη ήθικη και εφαρμοσμένη φιλοσοφία, ιδιαιτέρως στη βιοηθική αξιολόγηση και τον βιοηθικό προβληματισμό, ένεκα των ραγδαίων εξελίξεων στις επιστήμες του ανθρώπου (γενετική, βιολογία και ιατρική). Αυτό είναι ιδιαιτέρως εμφανές στη σύγχρονη εφαρμοσμένη κλινική και κοινωνική ήθικη. Η ραγδαία και ατέρμονη ανάπτυξη/εξέλιξη των επιστημών γέννησε τη βιοηθική και κατ' επέκταση τη διεπιστημονική βιοηθική αξιολόγηση και τον βιοηθικό προβληματισμό. Οί παρεμβατικές δυνατότητες-ικανότητες που απέκτησε ο σύγχρονος τεχνολογικός και συμπαντικός άνθρωπος έναντι των ανθρώπων/συνανθρώπων του, αλλά και της ίδιας της φύσεως, δημιουργούν αφ' ενός μία ικανοποίηση ότι

30. Imm. Kant, *Τὰ θεμέλια της Μεταφυσικής των Ήθων*, ό.π., σσ., 80-81.

θὰ καταπολεμηθοῦν ἢ θὰ ἐλεγχθοῦν οἱ ἀσθένειες καὶ τὰ κακὰ ποῦ ταλανίζουσι τὸν ἄνθρωπο, ἀφ' ἑτέρου δὲ φόβου καὶ συστολῆς ἐκλύοντα ἀπορίες.

Αὐτὲς οἱ ἀπορίες³¹ μετασχηματίζονται λαμβάνοντας τὶς ἐξῆς μορφές: προβλήματα, ζητήματα, συγκρούσεις καὶ τέλος διλήμματα. Αὐτὲς οἱ ἀπορίες καὶ οἱ προβληματισμοί, παρὰ τὴν ὅποια συγκρουσιακὴ τῶν μορφῶν, παρουσιάζουν μίαν ἐννοιολογικὴν, ἐπιστημολογικὴν καὶ κανονιστικὴν ὁμοιότητα³². Συμπλέκονται δηλαδὴ καὶ περιπλέκονται μὲ πρακτικὰ, κοινωνικὰ καὶ κλινικὰ ἀνθρώπινα ζητήματα, ποῦ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ περιπτώσεις λήψεως ἠθικῶν ἀποφάσεων, μὲ τὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς, τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν δικαιωμάτων ἀσθενῶν, ὅσο καὶ στὸ σύνολο τῶν πολιτῶν μιᾶς κοινωνίας.

Τὸ σημαντικὸ ἴσως γεγονός αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς σύγκρουσης εἶναι ἡ μετατροπὴ τῶν ἀρχικῶν προβλημάτων καὶ ζητημάτων σὲ ἠθικὲς συγκρούσεις διαλεκτικὲς καὶ διλημματικὲς, οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ ἀμείλικτα ἠθικὰ διλήμματα ποῦ προκύπτουν. Τὰ διλήμματα καὶ κατ' ἐπέκτασιν οἱ διλημματικῆς μορφῆς τῆς ἠθικῆς συγκρούσεις προκύπτουν λόγω τῆς δυστοκίας καὶ δυστοπίας ἐγκαιρῆς ἀναγνώρισης, ἀνάλυσης καὶ ἠθικο-πρακτικῆς, ὀρθολογικῆς διαχείρισης τῶν ἀρχικῶν ζητημάτων, προτοῦ μεταλλαχθοῦν σὲ διλήμματα – ἡ ὥρα ποῦ πρέπει νὰ λεχθεῖ ἕνα «μεγάλον ναί» ἢ ἕνα «μεγάλον ὄχι», σύμφωνα μὲ τὸν ποιητὴ³³.

Ἡ ὄψη αὐτῶν τῶν διλημματικῶν ἐρωτημάτων, λόγω τῆς μὴ ἐγκαιρῆς ἀναγνώρισης καὶ ἀνάλυσης, δυσχεραίνει καὶ τὴ διαχείρισίν των, ἀφοῦ ἐνῶ ἀντιμετωπίζεται ἕνα ἐρώτημα/ζήτημα ἀναφύεται ἕνα ἄλλο δίκην Λερναίας Ὑδρας³⁴. Ἄρα ἡ ὅλη ἀντιμετώπιση/διαχείριση τῶν προβλημάτων χρῆζει μιᾶς ἠθικῆς θεωράσεως καὶ προετοιμασίας, ποῦ δὲν παρέχεται ἐφάπαξ, μελετώντας κάποια βιβλία ἢ λαμβάνοντας ἕνα

31. Ἀριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, Α 2, 982b, 121: «Ἀπὸ θαυμασμὸ καὶ ἀπορία οἱ ἄνθρωποι καὶ τώρα καὶ παλιὰ ἄρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν πρωταρχικὰ θαύμαζαν τὰ παράδοξα φαινόμενα ποῦ παρουσιάζονταν μπροστά τους, ἔπειτα σιγὰ σιγὰ καὶ προοδευτικὰ ἀποροῦσαν καὶ γιὰ τὰ πιὸ μεγάλα, παραδείγματός χάριν γιὰ τίς μεταβολὰς τῆς σελήνης, γιὰ τὰ φαινόμενα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστρῶν καὶ γιὰ τὴ γένεσιν τῶν πάντων...».

32. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητος», ὁ.π., σ. 86.

33. Κ. Π. Καβάφης, *Τὰ Ποιήματα*, τόμ. Α' (1897-1918), ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδης, ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 1995.

34. D. Ogden, *Drakon*, ὁ.π., σσ. 27-29.

βιβλίο. Είναι μία συνεχιζόμενη παίδευση περι τῆς ἠθικῆς καὶ βιοηθικῆς, πὸν κάποια στιγμή θὰ χρήζει ἐπαναξιολόγησης, γιατί αὐτὰ εἶναι ἀνθρώπινα δημιουργήματα καὶ ἐμποτισμένα μὲ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες.

Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα/διλήμματα, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία εἶναι: Ποιά εἶναι τὰ ὅρια διατήρησης ἢ ἀφαίρεσης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς; Ὑπάρχει βασικὴ ἠθικὴ ἀρχὴ πὸν μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀφαίρεση μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀνεξαρτήτως τῆς κατάστασης πὸν βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος; Ποιά πρέπει νὰ εἶναι ἡ μεταχείριση καὶ ἀντιμετώπιση τῶν ἀνθρώπων πὸν ἔχουν ἀπωλέσει –προσωρινὰ ἢ μόνιμα– στοιχειώδεις λειτουργικὲς ικανότητες, μὲ ἀπότοκο νὰ καθίσταται δύσκολο νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ἐν λόγω ἄνθρωπο μία ἐν γένει αὐτενέργεια, αὐτουργία καὶ αὐτονομία στὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις του³⁵; Ὁ ἄνθρωπος, ἐκ γενετῆς καὶ ἐπικτήτως, ἔχει δυνατότητες πὸν στὴν πορεία τῆς ζωῆς του κάποιες γίνονται ικανότητες. Οἱ ικανότητες αὐτὲς κατὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου/ἀσθενῆ στὴ γῆ δυνητικὰ θὰ ἀντιμετωπίσουν ἔκτακτες καὶ δυσδιαχειρίσιμες καταστάσεις.

Συμπερασματικὰ ὁ ἄνθρωπος ὡς αὐτόνομο πρόσωπο, ὡς ἠθικὴ προσωπικότητα, εἶναι ἓνα ὄν πὸν κοιτάζει ψηλά· ἔχει δυνατότητες πὸν θὰ μετατραποῦν σὲ ικανότητες, ἤτοι νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ παρόν, νὰ βλέπει τὸ μέλλον, νὰ ἀναστοχάζεται τὸ παρελθόν, νὰ ἐπιλέγει ἐλεύθερα, ἀνεμπόδιστα καὶ νὰ σχεδιάζει τὴ ζωὴ του, νὰ μπορεῖ νὰ ἀποφασίζει ἀλλὰ καὶ νὰ αἶρει τὴν ἀπόφασή του γιὰ κάτι πὸν τὸν ἀφορᾷ, καθὼς ἐπίσης νὰ μπορεῖ νὰ σηκώνεται ὅταν πέσει – νὰ σπρώχνει τὸν βράχο πρὸς τὸ βουνὸ καὶ ὅταν ξανακυλήσει πίσω νὰ μὴν χάνει τὶς ἐλπίδες του, νὰ τὸ βλέπει ὡς μία ἐπιπλέον εὐκαιρία νὰ πάρει τὸν δρόμο του ξανά ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ νὰ διορθώσει τὰ λάθη του, ξαναπροσπαθώντας νὰ διαχειρισθεῖ τὰ προβλήματα του, ὅπως ὁ μυθικὸς Σίσυφος³⁶. Συγκεκριμένα ὁ Ὅμηρος, μέσῳ τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὴν νέκυια δίνει μία περιγραφὴ σχετικὰ μὲ τὸν μῦθο τοῦ Σισύφου: «Ἐκεῖ εἶδα καὶ τὸ Σίσυφο σ' ἓνα μεγάλο ἀγῶνα, / βράχο πελώριο νὰ βαστᾶ στὰ δύο γερά του χέρια. / Χέρια καὶ πόδια στύλωνε στὴ γῆ γιὰ νὰ τὸν σπρώξει / σὲ μία κορφή. Κι ὅ,τι ἔμελλε στὴν ἄκρη τῆς νὰ φτάσει, /

35. Στ. Τσινόρεμα, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», ὁ.π., σ. 86.

36. Θ. Ν. Πελεgrίνης, *Ἡ αἰώνια ἐπιστροφὴ τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 2007, σσ. 29-31.

ἔστρεφε πίσω ὀρηκτικὰ τότε ὁ πελώριος βράχος / καὶ κάτω πάλε στὰ ριζὰ κατρακυλοῦσε ὁ ἔρμος / Πάλε ξανὰ ἀγωνίζονταν νὰ τὸν γυρίσει πίσω / κι ἔτρεχε ὁ ἴδρος κι ἄγγιζε τὸ χῶμα ἢ κεφαλή του»³⁷.

Ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος: ἐλευθερία-καθήκον-αὐτονομία

Ἡ σχέση τοῦ καθήκοντος μὲ τὴν αὐτονομία καὶ κατ' ἐπέκταση μὲ τὴν ἐλευθερία εἶναι σημαντική. Ἐπίσης σημαντική εἶναι ἡ σχέση τῶν τριῶν αὐτῶν (ἐλευθερία-καθήκον-αὐτονομία) μὲ τὴ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση καὶ τὸν σύστοιχο βιοηθικὸ προβληματισμὸ ποῦ ἐξελισσεται. Ἡ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση-παρέμβαση τῶν λειτουργῶν υἱείας, νοσηλευτῶν καὶ ἰατρῶν πρέπει νὰ στηριχθεῖ σὲ αὐτὴν τὴν τρισσὴ σύζευξη, διότι εἶναι ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ χαρτογράφηση τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, σκέψης καὶ πράξης των, ποῦ ἐπικαλύπτει τὴν ὅλη διαδικασίαν τῆς βιοηθικῆς ἀξιολόγησης καὶ τοῦ βιοηθικοῦ προβληματισμοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὸν John Rawls, τὰ καθήκοντα εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀπαλειφθοῦν ἀπὸ τὴν ἠθικὴ καὶ δὴ ἀπὸ τὴ βιοηθικὴ, χωρὶς νὰ καταστῆ αὐτόματα περιττὴ ἢ ἴδια ἢ ἠθικὴ. Ὁ πυρήνας ἀλλὰ καὶ ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας στηρίζεται «σὲ ἓνα ὀρθολογικὸ περιορισμὸ τοῦ ἀτομικοῦ κατὰ τὴν στόχευση τοῦ συμφέροντος»³⁸. Ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ δὲ τοῦ δικαίου, ἡ σχέση μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικῆς ἔχει νὰ κάνει κυρίως μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ὑπαρξὴ συγκρούσεων μεταξὺ αὐτῶν. Δηλαδή, ποιὰ εἶναι, πότε, πῶς καὶ ἀπὸ ποιὸν ἐκτελοῦνται, πότε δύναται νὰ ἀποφασιστεῖ ἡ παραβίαση των. Ὁ καθηγητὴς Μαγκάκης³⁹ ἀναφέρει: «δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ποῦ τὸ δίκαιο δὲν

37. Μετάφρ. Ν. Καζαντζάκης – Ἴω. Κακριδῆς Ὀμήρου Ὀδύσσεια, λ. στ. 593-600: «...καὶ μὴν Σίσυφον εἰσεῖδον κρατέρ' ἄλγε' ἔχοντα, / λᾶαν βαστάζοντα πελώριον ἀμφοτέρησιν. / ἦτοι ὁ μὲν σκηριπτόμενος χερσίν τε ποσίν τε / λᾶαν ἄνω ὠθεσκε ποτὶ λόφον· ἀλλ' ὅτε μέλλοι / ἄκρον ὑπερβαλέειν, τότε' ἀποστρέψασκε Κραταίῃς / αὐτίς ἔπειτα πέδονδε κυλίνδετο λᾶας ἀναιδῆς. / αὐτὰρ ὃ γ' ἄψ ὠσασκε τιτανόμενος, κατὰ δ' ἰδρῶς / ἔρρῆεν ἐκ μελέων, κονίη δ' ἐκ κρατὸς ὀρώρει».

38. Π. Πανταζάκος, *Περὶ καθήκοντος: Δοκίμια σύγχρονης συστηματικῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2015, σ. 39.

39. Γ.-Α. Μαγκάκης, *Ἡ σύγκρουση καθηκόντων ὡς ὀριακὴ κατάσταση τοῦ ποινικοῦ δικαίου*, ἐκδ. Ἄντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 1980, σσ. 73, 17.

διαθέτει *έτοιμες λύσεις-ρετσέτες* απέναντι στα λεγόμενα “τραγικά ήθικα διλήμματα”». Αποτέλεσμα αυτού είναι ο άνθρωπος νοσηλευτής/λειτουργός υγείας να αδυνατεί να λάβει την πιο σωστή απόφαση για το ποιο είναι το σωστό και ποιο το λάθος, ποιο είναι το σωστό από περισσότερα σωστά και να ταλαντεύεται σαν έκκρεμες ψυχοπαιστικά και βασανιστικά μεταξύ αλήθειας και πλάνης.

Αυτή η ψυχοπαιστική και ένιοτε βασανιστική πορεία του ανθρώπου/νοσηλευτή παρομοιάζεται με την πορεία του Όδυσσέα μεταξύ Σκύλλας και Χάρυβδης⁴⁰. Ένας τρόπος διαχείρισης αυτής της κατάστασης κατά τη βιοηθική αξιολόγηση είναι η έλευθερία του εν σχέσει προς τη σκέψη, την πράξη και τη συμπεριφορά. Έπ’ αυτού ο Kant αναφέρει: «προϋπόθεση της αυτονομίας είναι η έλευθερία, απουσία της οποίας υποσκάπτει την ήθικότητα οδηγώντας στην έτερονομία, η οποία αποτελεί πηγή κίβδηλων αξιωμάτων»⁴¹.

Έτσι, ένεκα αυτού συνεχίζεται και σέ πολλές τών περιπτώσεων να υπερθεματίζεται ένας φαῦλος κύκλος πρόκλησης και αναδίφησης διλημάτων και συγκρούσεων νοσηλευτικής και ιατρικής ύφης. Αυτός ο κύκλος της ματαιότητας καθιστά τόν τόν τεχνολογικό νοσηλευτή αλλά και τους πολίτες έρμαια τών δικών τους αποφάσεων και μή. Η έκκολαπτόμενη ή αναμενόμενη σύγκρουση καθηκόντων δέν είναι μία άπλη, άφηρημένη ή άσήμαντη σύγκρουση ή άκόμη κάποια τεχνηέντως δημιουργηθείσα κατάσταση. Είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα, άπότοκο της άκαιρης και λανθασμένης αναγνώρισης, ανάλυσης και διαχείρισης τών ζητημάτων, της μή σωστής και όρθολογικής έφαρμογής τών καθηκόντων και τέλος της μή σύζευξης του καθήκοντος με την αυτονομία και την έλευθερία. Όμως, ως άπόρροια τών άνωθεν αναφορών προκύπτουν διάφορα έρωτήματα: Υπάρχει περίπτωση ένα καθήκον να συγκρούεται με ένα άλλο καθήκον; Υπάρχει περίπτωση ένα καθήκον να συγκρούεται με την αυτονομία του ανθρώπου ως προσώπου; Υπάρχει πιθανότητα σύγκρουσης ενός καθήκοντος με την

40. Όμήρου, *Όδύσσεια* Ραφωδία μ: *Απολόγοι-Σειρήνες, Πλάγκτες-Σκύλλα-Χάρυβδη, Θρινάκια*, μετάφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, έκδ. Στιγμή, Αθήνα 1994.

41. Imm. Kant, *Τά θεμέλια της Μεταφυσικής τών Ηθών*, ό.π., σ. 99: «Όφείλω να ενεργώ πάντα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορώ να θέλω να γίνει υποκειμενικός μου γνώμονας ένα καθολικός νόμος».

αυτονομία του ίδιου του πράττοντος προσώπου; Αυτά τα ερωτήματα/όδηγοι δὲν εἶναι ἐν γένει προβλήματα δυσεπίλυτα, ἀλλὰ ὁδοδείκτες διαχείρισης ὑπαρκτῶν ἢ δυνητικὰ ἐμφανιζόμενων συγκρούσεων μεταξὺ τῶν καθηκόντων.

Ἡ ὑπαρξη καὶ ἐμφάνιση συγκρούσεων καθηκόντων κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κλινικῶν πράξεων –κυρίως νοσηλευτικῶν κλινικῶν πράξεων– ἀνακύπτει ὅταν δύο ἢ περισσότερα καθήκοντα συγκρούονται καὶ ἀφορᾷ εἴτε τὸ ἴδιο πρόσωπο (αὐτο-σύγκρουση), εἴτε τὸ πρόσωπο/νοσηλευτῆ με ἄλλο πρόσωπο, ἰατρὸ ἢ νοσηλευτῆ (δια-σύγκρουση). Σὲ αὐτὴν τὴν αὐτο-σύγκρουση ἢ τὴ δια-σύγκρουση ἢ ἐκτέλεση ἢ ἐφαρμογὴ ἐνὸς καθήκοντος ὁδηγεῖ στὴν παραβίαση ἐνὸς καθήκοντος ἢ στὸν μὴ ὑπολογισμὸ τοῦ Ἄλλου. Σὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ περιστρέφεται συγκεκριμένα ἢ ἐξῆς ἀναφορὰ σὲ τρεῖς μορφές/στάδια ἐκτέλεσης/ἐφαρμογῆς καθηκόντων⁴²: α. σύγκρουση καθήκοντος ἐνέργειας με καθήκον ἐνέργειας, β. σύγκρουση καθήκοντος παράλειψης με καθήκον παράλειψης, γ. σύγκρουση καθήκοντος ἐνέργειας με καθήκον παράλειψης. Αὐτὲς οἱ μορφές/στάδια συγκρούσεων καθηκόντων δύνανται νὰ συναντηθοῦν πολλακίς κατὰ τὴ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση μιᾶς παρέμβασης, καθὼς ἐπίσης καὶ κατὰ τὸν βιοηθικὸ προβληματισμὸ γιὰ τὸ τί θὰ πράξει ἐν τέλει ὁ νοσηλευτής. Οἱ διάφορες μορφές ἠθικῶν συγκρούσεων μεταξὺ δύο ἢ περισσότερων καθηκόντων προκύπτουν κατὰ τὴν καθημερινὴ κλινικὴ νοσηλευτικὴ πρακτικὴ, ὅπως κατὰ τὴν ἐπιλογὴ τῆς δέουσας θεραπείας καὶ φροντίδας τοῦ ἀσθενοῦς, κατὰ τὴν περίθαλψη καὶ τὴν προσπάθεια σωτηρίας ἐνὸς τραυματία ἐναντι ἐνὸς ἄλλου ἀσθενοῦς, κατὰ τὴ διενέργεια ἢ ὄχι καὶ πότε τῆς ἀμβλωσης, κατὰ τὴ διαδικασίαν ἐπιλογῆς κάποιου ἀσθενοῦς γιὰ κατάληψη μιᾶς κλίνης Μ.Ε.Θ. καὶ τὴ χρῆση ἢ ὄχι ἀναπνευστικῆς ὑποστήριξης.

Μία τέτοια περίπτωσις ἐργασίας εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ νοσηλευτῆ νὰ συμμετέχει στὴ διενέργεια μιᾶς νόμιμης τεχνητῆς διακοπῆς τῆς κύησης, ἐπικαλούμενος ἠθικὲς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις ἢ ὅτι ἡ συμμετοχὴ του δὲν συνάδει με τὸν κώδικα νοσηλευτικῆς δεοντολογίας. Ὁ ἐν λόγῳ νοσηλευτῆς κρίνεται, βάσει τῆς δεοντολογικῆς θεωρίας, ἂν ἐνήργησε στηριζόμενος στὴν Καντιανὴ θεώρηση περὶ καθαρῆς βούλησης, με τὴν

42. Ἰσμ. Ἀνδρουλιδάκη-Δημητριάδη, *Ἡ ὑποχρέωσις ἐνημέρωσις τοῦ ἀσθενοῦς*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1993, σ. 246.

ἐπίκληση τῆς αὐτενέργειας καὶ τῆς αὐτονομίας του. Εἶχε μία καθαρὰ ἐσωτερικὴ σύγκρουση ἠθικῶν καθηκόντων ὡς πρὸς τὴ συμμετοχὴ του στὴ διενέργεια ἀμβλωσης καὶ ἐνήργησε στηριζόμενος στὴν αὐτονομία του.

Ἐνημέρωση – Συναίνεση – Συγκατάθεση

Μία ἄλλη σημαντικὴ παράμετρος τοῦ ἠθικοῦ καὶ βιοηθικοῦ προβληματισμοῦ στοῦ πλαίσιο τῆς βιοηθικῆς ἀξιολόγησης, ἀλλὰ καὶ στὴ σχέση βιοηθικῆς καὶ ἐλευθερίας, εἶναι τὸ τρίπτυχο τῆς ἐνημέρωσης ἑνὸς ἀσθενοῦς γιὰ τὴ διενέργεια μιᾶς παρέμβασης χειρουργικῆς, θεραπευτικῆς ἢ ψυχιατρικῆς, ἤτοι ἢ ἐνημέρωση, ἢ συναίνεση καὶ ἢ συγκατάθεση. Συγκεκριμένα, ἢ συναίνεση τοῦ ἀσθενοῦς κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς νοσηλευτικῆς φροντίδας, ὅταν αὐτὴ κρίνεται ἀπαραίτητη, εἶναι *sine qua non* ἔκφραση τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου⁴³.

Ἡ τριμερὴς αὐτὴ ὀπτικὴ τῆς ἐνημέρωσης τοῦ ἀσθενοῦς, ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς συνιστώσες/βήματα: Πρῶτο βῆμα εἶναι ἢ ἐνημέρωση τοῦ ἀσθενοῦς σὲ μία κατανοητὴ γλῶσσα, χωρὶς γλωσσικούς ἢ ἄλλους ἐξαναγκασμούς· δεύτερο βῆμα ἢ συναίνεση τοῦ ἀσθενοῦς γιὰ τὴν ἰατρικὴ πρακτικὴ καὶ τὴ νοσηλευτικὴ φροντίδα ποὺ θὰ ἐφαρμοσθεῖ. Τίποτε δὲν προχωρᾷ χωρὶς τὴ συναίνεση τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τρίτο βῆμα ἢ ἔντυπη καὶ ἐνυπόγραφη συγκατάθεση τοῦ ἀσθενοῦς, ἀποκτώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὄχι μόνον ἠθικὴ καὶ βιοηθικὴ ὑπόσταση, ἀλλὰ καὶ νομικὴ κατοχύρωση⁴⁴.

Ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις ποὺ ὁ ρόλος τοῦ νοσηλευτῆ σχετικὰ μὲ τὸ νὰ λεχθεῖ ἢ ὄχι καὶ πότε ἢ ἀλήθεια παρουσιάζει *a priori* δυσκολίες καὶ ἐμπόδια. Οἱ περιπτώσεις αὐτές, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν χρόνο καὶ τὸν τρόπο ἐνημέρωσης/ἀνακοίνωσης τῆς ἀλήθειας, εἶναι οἱ περιπτώσεις «περιορισμένης αὐτονομίας», ὅταν δηλαδὴ ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἀνήλικος, ἄτομο μὲ περιορισμένες διανοητικὲς ἰκανότητες, φυλακισμένος, βρίσκει-

43. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρικὴ», στοῦ: *Ἠθικὴ καὶ Δεοντολογία τῆς Ὑγείας*, ἐπιμ. Φερ. Παναγοπούλου-Κουτνατζῆ, ἐκδ. Πασχαλίδης, Ἀθήνα 2012, σ. 89.

44. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρικὴ», ὁ.π., σ. 89.

ται σὲ κῶμα, παρουσιάζει ἀφασία ἐκπομπῆς κ.ἄ. Ἔτσι ἡ παροχὴ τῆς συναίνεσης, σύμφωνα μὲ τὸ τρίπτυχο τῆς ἐνημέρωσης, γίνεται δι' ἀντιπροσώπου. Σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, τὸ τρίπτυχο τῆς ἐνημέρωσης, ποὺ ἀναφέρθηκε ἀνωτέρω, παρουσιάζει δυσκολίες στὴ σωστὴ καὶ πολλὰς φορὲς ἔγκαιρη ἐφαρμογὴ του. Συγκεκριμένα μερικὲς ἀπὸ τίς δυσκολίες/ἑρωτήματα εἶναι: Πῶς μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ χωρὶς νὰ κλονισθεῖ ἡ αὐτονομία τοῦ ἀσθενοῦς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σὲ ποιά κατάσταση θὰ βρισκεται; Σὲ περιπτώσεις ἀνηλίκων, νοητικὰ ὑστερούντων ἢ ψυχικὰ πασχόντων, ποιὸ εἶναι τὸ ὄριο τῆς ἐξουσίας τῶν γονέων ἢ κηδεμόνων; Ὑπάρχει συγκεκριμένη ἡλικία ἢ ἐπίπεδο συνειδήσεως ποὺ τίθενται τὰ ὅρια τῆς αὐτονομίας⁴⁵;

Ἐνα ἄλλο ζήτημα συναίνεσης ποὺ συσχετίζεται μὲ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτονομία τοῦ ἀσθενοῦς ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀντιπροσώπευσης τοῦ παιδιοῦ σὲ ζητήματα συναίνεσης πρὸς τοὺς γονεῖς ἢ κηδεμόνες. Οἱ γονεῖς καὶ οἱ ἔχοντες τὴν γονικὴ μέριμνα θεωροῦνται κατὰ τεκμήριο, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, οἱ καταλληλότεροι γιὰ τὴν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τῶν παιδιῶν τους⁴⁶. Ὅμως, ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ αὐτὸ τὸ δικαίωμα/παραχώρηση χρειάζεται εἴτε νὰ περιορισθεῖ εἴτε νὰ ἀπαλειφθεῖ μερικῶς ἢ ὀλικῶς. Μία σοβαρὴ κατὰ τεκμήριο περίπτωσις εἶναι αὐτὴ τῆς παιδικῆς κακοποίησης, ὅπου τὸ ἀναφερόμενο δικαίωμα τοῦ γονέα ἢ τοῦ ἔχοντος τὴ γονικὴ μέριμνα χρήζει διαφορετικῆς διαχείρισης. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς εἶναι νὰ περιορισθεῖ τὸ πατερναλιστικὸ δικαίωμα τῶν γονέων, ἀφοῦ ἐὰν δὲν ἀσκηθεῖ θὰ ἐπιφέρει συνέπειες καὶ ρωγμὲς στὸ παραπάνω τρίπτυχο τῆς ἐνημέρωσης. Ὁ νοσηλευτὴς ὡς ὁ συνήγορος τοῦ ἀσθενοῦς (καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσις τοῦ ἀνήλικου ἀσθενοῦς) τί δέον νὰ πράξει; Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ὑπάρχουν ὅρια στὴν παραβίαση τῆς αὐτονομίας; Ἄν ὑπάρχουν, πότε παραβιάζονται καὶ γιατί;

Σύμφωνα μὲ τὴ βιβλιογραφία, ἀνακύπτουν κάποιες περιπτώσεις ποὺ ἀσκοῦν ιδιαίτατη πίεση στὰ ὅρια τῆς αὐτονομίας/ἐλευθερίας καὶ στὸ τρίπτυχο τῆς συναίνεσης καὶ ἀφορᾶ ἀνηλίκους ἀσθενεῖς, ὅπως: ἡ ἄρνησις τῶν γονέων γιὰ ἐμβολιασμὸ τοῦ παιδιοῦ ποὺ ὑπάρχει

45. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρική», ὅ.π., σσ. 89-90.

46. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρική», ὅ.π., σσ. 89-90.

δυνατότητα να τὸ ἐκθέσει σὲ κάποιον θανατηφόρο ἰδὸ καὶ νὰ θέσει καὶ τὴ δημόσια υγεία σὲ κίνδυνο, ἢ σθυναρὴ ἄρνηση γιὰ μετὰγγιση αἵματος σὲ παιδιὰ μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά, ἢ ἄρνηση θεραπείας καὶ φαρμακευτικῆς παρέμβασης, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ἀκόμη καὶ στὸν θάνατο (οἱ μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά, ὡς γνωστόν, θεωροῦν μολυσμένους αὐτοὺς ποὺ ὑφίστανται μετὰγγιση αἵματος), καὶ τέλος ἢ ἄρνηση λήψης καὶ καταγραφῆς ἱστορικοῦ υγείας ἀπὸ μέρους τοῦ νοσηλευτῆ σχετικὰ μὲ ἓναν ἀνήλικο ἀσθενῆ⁴⁷.

Ὅπως διαφαίνεται, ἡ ἔννοια τῆς συναίνεσης ἀλλὰ καὶ τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ βιοηθικὰ ἐρωτήματα ποὺ προκύπτουν εἶναι ἀρκετά, ποὺ δύσκολα μποροῦν νὰ ἀπαντηθοῦν καὶ νὰ καταστοῦν διαχειρίσιμα μὲ τὸν δέοντα τρόπο. Αὐτὸ εἶναι πιὸ ἐκδηλο ὅταν πρόκειται γιὰ ἀνήλικους ἀσθενεῖς ἢ ψυχικὰ πάσχοντες. Ὅμως, ἢ ὅποια ἄρνηση τοῦ ἔχοντος τὴ μέριμνα γονέα ἢ κηδεμόνα ἢ τοῦ ἀντιπροσώπου, σὲ περιπτώσεις ψυχικὰ πασχόντων ἢ νοητικὰ ὑστερούντων ἀνθρώπων, δὲν ἀπαλλάσσει κανένα λειτουργὸ υγείας (ιατρό/νοσηλευτῆ), ἀπὸ τὸ ἠθικὸ καθῆκον πρὸς τὸν ὅποιοιδήποτε ἀσθενῆ, ἰδιαίτερα ἐὰν ἡ υγεία του εἶναι σὲ σοβαρὸ καὶ ἄμεσο κίνδυνο, ἀφοῦ σὲ μία τέτοια περίπτωση ὁ λειτουργὸς υγείας θὰ παραβιάσει τὸν νομικὸ καὶ ἠθικὸ ὄρο ποὺ ἔχει δώσει⁴⁸.

Αὐτονομία καὶ ἀνθρώπινα δικαιώματα: ὑποχρέωση – δικαίωμα – ἐλευθερία

Ἡ αὐτονομία δὲν συνεπάγεται τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσθενοῦς νὰ λαμβάνει ὅποιαδήποτε θεραπεία ἢ φαρμακευτικὴ ἀγωγή ζητήσει, ἰδίως ὅταν πρόκειται γιὰ θεραπεία ἢ ἀγωγή ποὺ κρίνεται ἀκατάλληλη ἢ ἀπρόβλεπτη. Οἱ ἀποφάσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ φροντίδας (νοσηλευτικῆς/ιατρικῆς) συνιστοῦν τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἠθικοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου/ἀσθενοῦς καὶ στὴν ἐκτίμηση τῆς κατάστασης ἀπὸ ἓναν λειτουργὸ υγείας, ὁ ὁποῖος δεσμεύεται ἀπὸ τὶς ἐπαγγελματικές, ἐπιστημονικές ἀλλὰ κυρίως τὶς ἠθικές

47. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρική», ὅ.π., σ. 89.

48. Π. Παναγοπούλου, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρική», ὅ.π., σ. 89.

του υποχρεώσεις, που προκύπτουν από τις θεμελιώδεις αρχές της ήθικης. Δεν υπάρχει ένα και μοναδικό αντικειμενικό καλό για τον ασθενή, που να το γνωρίζει μόνον ο νοσηλευτής ή ο ιατρός, αλλά ένα ατομικό-άνθρωπινο καλό απότοκο καθορισμού, αυτοκαθορισμού και συνεκτίμησης πολλών αντικρουόμενων κάποιες φορές παραγόντων, αφ' ενός από τον ίδιο τον ασθενή και αφ' ετέρου από τον λειτουργό υγείας. Αυτός ο τρόπος αναγνώρισης και ανάλυσης των ζητημάτων και ακολούθως της λήψης των ήθικων ιατρονοσηλευτικών αποφάσεων έχει την αρχή του στην εφαρμογή της έννοιας της αυτονομίας ως ελευθερίας, ή όποια χαρακτηρίζεται από τον Kant ως το θεμελιώδες αξίωμα της θέλησης⁴⁹.

Μία άλλη σχολή σκέψευς σχετικά με την αυτονομία εκφράζεται από τον J. S. Mill στο δοκίμιό του *Περί Ελευθερίας*⁵⁰. Συγκεκριμένα ο φιλόσοφος σε αυτό το δοκίμιο έπεχείρησε κάτι δύσκολο. Προσπάθησε να ενσωματώσει την έννοια αυτονομία του ατόμου στη φυσιοκρατική διάσταση της πράξης. Παρ' ότι στα συγγράμματά του δεν χρησιμοποιεί ιδιαίτερα την λέξη αυτονομία, ή σύγχρονη αναγνώριση της ιδέας περί της ατομικής και προσωπικής αυτονομίας ίσως οφείλεται στον Βρετανό φιλόσοφο⁵¹. Ο J. S. Mill, σύμφωνα με την O'Neil, θεωρεί ότι: «ή κοινωνική ελευθερία είναι ο μοναδικός τρόπος για την εξασφάλιση της ανάπτυξης προσώπων με ατομικότητα και χαρακτήρα, δηλαδή προσώπων που διαθέτουν αυτό που σήμερα ονομάζεται συνήθως προσωπική ή ατομική αυτονομία»⁵².

Οί μορφές των δικαιωμάτων και ή αναφορά σε αυτές χρονικά και τροπικά είχαν διαφορετική αντιμετώπιση. Δηλαδή, το δικαίωμα του ένηλικου να συμμετέχει σε αποφάσεις που αφορούν τη θεραπεία, τη

49. Imm. Kant, *Τὰ θεμέλια τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἡθῶν*, σ. 86: «Αὐτὸ τὸ θεμελιώδες ἀξίωμα θὰ τὸ ὀνομάσω ἀξίωμα τῆς αὐτονομίας τῆς θέλησης, σὲ ἀντίθεση πρὸς κάθε ἄλλο ἀξίωμα τὸ ὁποῖο συγκαταλέγω στὴν ἑτερονομία».

50. J. S. Mill, *Περί ελευθερίας*, μετάφρ. Ν. Μπαλῆς, ἐκδ. Ἐπίκουρος, Ἀθήνα 2014, σ. 25.

51. On. O'Neil, *Autonomy and Trust in Bioethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, σσ. 29-30: "Contemporary admiration for individual or personal autonomy still owes, I believe, for more to Mill than to Kant: although many of its admirers crave and claim Kantian credentials, they mostly seek an account of individual autonomy that fits within a naturalistic account to human action.

52. On. O'Neil, *Autonomy and Trust...*, ὁ.π., σ. 31.

φροντίδα και τή λήψη αποφάσεων που τον άφοροῦσαν άναγνωριζόταν στο παρελθόν άν όχι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα με πρότυπο πατερναλιστικό. Ένώ στις τελευταίες δεκαετίες του 20ου και στις άρχή του 21ου αιώνα οί αποφάσεις που άφοροῦν τή φροντίδα, τή θεραπεία και τή λήψη αποφάσεων λαμβάνονται άπό τον άσθενή για τον άσθενή, ως άποτέλεσμα φυσικά τής συνεργασίας και τής συνέργειας μεταξύ του ιατροῦ και του νοσηλευτή. Οί νοσηλευτές –ως συνήγοροι του άσθενούς– πρέπει να φροντίσουν ώστε να υπάρχει πλήρης και έπαρκής κατανόηση των δεδομένων εκ μέρους του άσθενούς, με σκοπό να έρμηνεύσει τή βούλησή του. Και τέλος, ό μόν ιατρός όφείλει να σεβαστεί τις αποφάσεις του άσθενούς, ό δε νοσηλευτής να συνηγορήσει εκεί που ό άσθενής χρειάζεται στήριξη⁵³.

Τέτοια ζητήματα, στα όποια οί λειτουργοί υγείας χρειάστηκε να κάνουν επίκληση τής άρχής τής άυτονομίας σχετικά με τα δικαιώματα του προσώπου, υπάρχουν άρκετά. Συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις έρευνητικών κλινικών πρακτικών, όπως στη συμμετοχή παιδιών ή ένηλίκων σε κλινικές δοκιμές, έπαφίεται στη διεπιστημονική έπιτροπή ήθικης να διαφυλάξει τα δικαιώματα των συμμετεχόντων. Η ήθικη και βιοηθική θεώρηση τής κλινικής έρευνας άφορα τόσο τήν προστασία των δικαιωμάτων, όσο και τήν εϋημερία των υποκειμένων που συμμετέχουν στην όλη έρευνητική διαδικασία. Όμως, σύμφωνα με τή βιβλιογραφία, υπάρχουν και άπευκταίες περιπτώσεις κατάχρησης τόσο τής άυτονομίας όσο και των δικαιωμάτων των ανθρώπων/υποκειμένων των έρευνητικών διαδικασιών. Το πιο τραγικό αὐτών των περιπτώσεων είναι ότι οί περισσότερες έλαβαν χώρα μετά άπό τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τή δίκη τής Νυρεμβέργης και τής καταδίκης των ναζιστικών έγκλημάτων κατά τής άνθρωπότητας και του ανθρώπου ως προσώπου. Αὐτή ή άλγεινή και άπευκταία έμπειρία για τήν άνθρωπότητα και τον άνθρωπο ως πρόσωπο είναι οί περιπτώσεις τής άπάνθρωπης, άν όχι υπάνθρωπης, μεταχείρισης ανθρώπων: α. τó πρόγραμμα T4 που έφάρμοσαν οί Ναζί και τα πειράματα εϋγονικής σε έκατομμύρια άνθρώπους κάθε ήλικίας και φύλου, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης· β. τα πειράματα για τή μετάδοση ήπατίτιδας στο σχολείο Willowbrook, όπου τον μελετώμενο πληθυσμό άποτελοῦσαν πάνω άπό 700 παιδιά με νοητική ύστέρηση

53. Π. Παναγοπούλου, «Ηθικά Διλήμματα στην παιδιατρική», ό.π., σ. 88.

που βρίσκονταν ξεγλειστα στο Willowbrook State School και τα όποια μολύνθηκαν με τον ιό της ήπατίτιδας: 3) το πείραμα που έλαβε χώρα στο Έβραϊκό Νοσοκομείο της Νέας Υόρκης το 1962, όπου ο δρ. Sloan έπεισε τη διοίκηση του έν λόγω νοσοκομείου να επιτρέψει την έρευνα σε 22 νοσηλευόμενους άσθενείς, στους όποιους θα έχορηγείτο ένέσιμο διάλυμα με καρκινικά κύτταρα (αυτό γινόταν σε ύγιείς άσθενείς για να δοϋν την ανταπόκριση του άνοσοποιητικού συστήματος του όργανισμού τους)⁵⁴. δ) το πείραμα Tuskegee για τή μετάδοση της σύφιλης, όπου οί συμμετέχοντες ήταν πάσχοντες με όροθετική λανθάνουσα σύφιλη, στους όποιους δέν χορηγήθηκε φαρμακευτική άγωγή άκόμη και μετά τή ανακάλυψη της πενικιλίνης, προκειμένου να καταγραφεί ή φυσική πορεία της νόσου⁵⁵.

Στις προαναφερθεΐσες περιπτώσεις έντοπίζουμε παραβίαση της άρχής της άυτονομίας του άνθρώπου ως προσώπου και του δικαιώματός του σε μία έρευνητική διαδικασία, άλλα και τήν μή έφαρμογή της ύποχρέωσης των έρευνητών να τηρήσουν τις έρευνητικές διαδικασίες. Ό ρόλος της ήθικης και της βιοηθικής αξιολόγησης σε τέτοιες περιπτώσεις είναι σημαντικός, άλλα ως προβλεπτικός και όχι θεραπευτικός, ως Προμηθέας και όχι ως Έπιμηθέας. Πρέπει να προϋπάρχει ήθικη θωράκιση, όχι έφάπαξ, άλλα συνεχιζόμενη και άυτοθεσιζόμενη. Όταν προκύψει ένα έκτακτο ήθικό ή βιοηθικό δίλημμα, δέν θα ανατρέξουμε στη βιβλιοθήκη για να βροϋμε τή λύση ή τόν τρόπο διαχείρισής του, άλλα ή προτέρα γνώση και έπίγνωση θα δείξει τόν δρόμο προς τήν άντιμετώπιση.

Έμπιστοσύνη και άυτονομία:
 αντίθετες ή άλληλοσυμπληρούμενες έννοιες;

Όπως έχει αναφερθει, ή άρχή της άυτονομίας είναι πρώτη μεταξύ ίσων σε σχέση με τις άλλες τρεις θεμελιώδεις ήθικες άρχές. Η άρχή της άυτονομίας είναι κυρίαρχη στα φιλοσοφικά κείμενα περι βιοηθικής

54. Γ. Μπούτλας, *Θεραπεύοντας τή συναΐνεση: Βιοιατρική και ίατρική ήθική*, έκδ. Παπαζήση, Άθήνα 2021, σσ. 129-131.

55. Π. Παναγοπούλου, «Ήθικά Διλήμματα στην παιδιατρική», ό.π., σ. 93. Έπίσης βλ. Γ. Μπούτλας, *Θεραπεύοντας τή συναΐνεση...*, ό.π., σ. 130.

και εφαρμοσμένης ήθικης, ή δέ ιδέα τής έμπιστοσύνης έχει αντίθετως περιθωριακή μόνο βαρύτητα. Η αὐτονομία «σχετίζεται συνήθως με τήν ατομική ανεξαρτησία και οδηγεί όρισμένες φορές, σε αμφίβολες από ήθική άποψη ή καταστροφικές πράξεις», σύμφωνα με τήν Ο'Neil. Από τήν άλλη ή έμπιστοσύνη ίσως είναι σπουδαιότερη από τήν αὐτονομία, ειδικά μάλιστα για τις ήθικά αποδεκτές πρακτικές στην ιατρική, τήν έπιστήμη και τή νοσηλευτική⁵⁶.

Μετά από τήν αναδίφηση τής ατομικής αὐτονομίας, όπως αναφέρει ή Ο'Neil, τί γίνεται με τή συλλογική ή τήν ανθρώπινη αὐτονομία; Διότι άλλο ατομική και άλλο ανθρώπινη αὐτονομία. Συγκεκριμένα ή Ίρλανδή φιλόσοφος αναφέρει: «Η αύξηση τής ατομικής αὐτονομίας, μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση τής αὐτονομίας αὐτών που έχουν ήδη έξουσία»⁵⁷. Η έξελισσόμενη αὐτή σχέση έξουσίας με τήν αὐτονομία δέν είναι πλέον αὐτονομία αλλά κάτι τò αρνητικό, αναφέρει ή Ο'Neil. Απότοκο αὐτοῦ είναι να αρχίσει ή εξέταση, σύμφωνα με τή βιβλιογραφία, τής σχέσης αὐτονομίας και έμπιστοσύνης, δηλαδή πώς ή αὐτονομία, ή ατομική μορφή τής αὐτονομίας, συνεχώς αυξάνει τήν έπιρροή της, αλλά και ή έμπιστοσύνη διαρκώς μειώνεται στις ύπηρεσίες υγείας και στην κοινωνία γενικότερα. Ένεκα αὐτῆς τής συνεξέτασης, προκύπτουν τὰ ακόλουθα έρωτήματα: Μήπως χρειάζεται μία νέα όπτική και ένας νέος προβληματισμός σχετικά με τήν ατομική αὐτονομία; Μήπως ή αὐτονομία, βάσει αρχών που εισηγείται ή Ο'Neil, δίνει κάποια λύση στο διαλεκτικό αὐτό ζήτημα⁵⁸;

Μία προσπάθεια απάντησης τών άνω έρωτημάτων είναι ότι ασφαλώς και χρειάζεται να τεθεί ένας νέος προβληματισμός σχετικά με τήν ατομική αὐτονομία, διότι ή αὐτονομία είναι ανθρώπινη και συλλογική. Όταν πάρει τò πρόσημο τής ατομικής, ατομιστικής αὐτονομίας, δέν είναι αὐτονομία αλλά έτερονομία: χάνει από τή δυναμικότητά της, γίνεται ανελευθερία. Ακολούθως μία σημαντική θετική ώθηση σε αὐτό τò διαλεκτικό ζήτημα, είναι ή εισήγηση τής Ο'Neil για τήν αὐτονομία βάσει αρχών, που με τήν εισαγωγή τής έμπιστοσύνης σε αὐτή τή

56. On. O'Neil, *Αὐτονομία και έμπιστοσύνη στη βιοηθική*, μετάφρ. Θ. Δρίτσας, έπιμ. Α. Χατζημωυσης, έκδ. Άρσενίδη, Άθήνα 2011, σ. 18.

57. On. O'Neil, *Αὐτονομία και έμπιστοσύνη στη βιοηθική*, ό.π., σ. 18.

58. On. O'Neil, *Αὐτονομία και έμπιστοσύνη στη βιοηθική*, ό.π., σ. 18.

διαλεκτική σύγκρουση, θωρακίζεται περισσότερο ή άρχη της αὐτονομίας ὡς ἐλευθερία τοῦ προσώπου/ἀνθρώπου.

Ἐπίλογος

Ἡ σχέση τῆς ἐλευθερίας ὡς αὐτονομίας καὶ τῆς αὐτονομίας ὡς ἐλευθερίας στὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ στὴ διαδικασία τῆς βιοηθικῆς ἀξιολόγησής εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὴ. Αὐτὸ διαφαίνεται τόσο γιὰ τὸ παρὸν ὅσο καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ ὀρθὴ διασάφηση τῶν προκυπτουσῶν ἐννοιῶν στὴν εὐρύτερη σχέση βιοηθικῆς καὶ ἐλευθερίας εἶναι ξεχωριστῆς σημασίας. Ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας βάσει ἀρχῶν, συνεπικουρούμενη ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη, δύναται νὰ θωρακίσει τὴν ἐλευθερία ὡς αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου/προσώπου σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς του.

Αὐτὸ θὰ εἶναι ἐμφανὲς κατὰ τὴ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση καὶ τὸν σύστοιχο βιοηθικὸ προβληματισμό, ἔνεκα τῆς ραγδαίας ἐξέλιξης τῶν ἐπιστημῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψευδαισθήσεων ποὺ προκύπτουν ὅτι οἱ ἀνθρώπινες ἐπιστημονικὲς ἢ ἄλλες ἀνακαλύψεις εἶναι πανάκεια. Ὅπως συγκεκριμένα ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος: «Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ, λόγῳ τῆς ἐλευθερίας καὶ πνευματικότητας ποὺ διακατέχεται. Μὲ τὴν ἐνέργεια καὶ τὴν πνευματικότητα ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ὑπερβῆ τὴν ὑποκειμενικὴ του ὑπόσταση, δηλαδὴ, τὸν ἑαυτό του – ὡς ἓνα ἀπλὸ φορέα ψυχικῶν καταστάσεων»⁵⁹.

Τὸ διακύβευμα ὄχι μόνον τῆς παραπάνω συνετῆς τοποθέτησης ἀλλὰ καὶ ὅσων προηγήθηκαν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τὶς ἡμέρες μας, παρὰ τὴν ἐλευθερία ποὺ τὸν ὀρίζει καὶ τὸν καθορίζει, δὲν ἔχει παντοδυναμία ἐπὶ παντὸς ἐπιστητοῦ, δὲν εἶναι ὁ ἀπόλυτος κυρίαρχος. Ἡ δύναμη, ἡ γνώση καὶ ἡ ἐλευθερία του σταματοῦν ἐκεῖ ποὺ ξεκινοῦν οἱ ἀντίστοιχοι τοῦ Ἄλλου. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ πρέπει νὰ σταματήσῃ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία του ἔναντι τοῦ συνανθρώπου του, ἔναντι τῆς ἀνθρωπότητας, πράξη ποὺ ἐὰν δὲν ἐκτελεσθεῖ, μετατρέπεται σὲ ἀνελευθερία. Ἡ σχέση ἀνθρώπου καὶ ἠθικῆς δὲν εἶναι μία πρόσφατη

59. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Περὶ Ἀνθρώπου καὶ Ἠθικῆς*, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2013, σ. 15.

ανακάλυψη τοῦ τεχνολογικοῦ καὶ συμπαντικοῦ ἀνθρώπου, ἀπαντᾷ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια. Τότε εἶχε μία ἄλλη ὕφή καὶ σχέση, γεγονός πού δὲν μειώνει τὴ σημαντικὴ σύζευξη ἀνθρώπου καὶ ἠθικῆς.

Τὰ διάφορα προβλήματα πού ἀναφύονται, τὰ ἐρωτήματα πού τίθενται εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπαντηθοῦν καὶ ἐπιλυθοῦν στὴν ὁλότητα τους. Ἡ προσπάθεια πού πρέπει νὰ ἀκολουθεῖται καὶ νὰ καταβάλλεται εἶναι τὰ ὑφιστάμενα ἀλλὰ καὶ δυνητικὰ ἐμφανιζόμενα προβλήματα/ζητήματα νὰ μὴ δημιουργοῦν ἐπιπλέον ἄλλα, μὲ ἀπότοκό της τὴν πρόκληση διλημματικῶν συγκρούσεων, ἀπόρροια πού θὰ δυσκολέψει ἀκόμη περισσότερο τὴ βιοηθικὴ ἀξιολόγηση καὶ θὰ ναρκοθετήσῃ τὸν βιοηθικὸ προβληματισμό.

SUMMARY

Bioethics and Freedom: the concept of autonomy

By Andreas Chr. Tifas, *PhD*
Larnaca College, University of Nicosia

The purpose of this article is to highlight the multifaceted concept of freedom in relation to bio-ethics. Particular mention will be made of the concept of autonomy: What is it? When is it violated and if it should be violated? Autonomy plays an important role in the current pandemic - economic and social crisis of values, where: rights, duties, obligations, attitudes, beliefs and attitudes clash. The consequence of this is to be threatened: the autonomy, the self-disposition of man – to be unable to institutionalize himself and to heal himself. Through these conflicts of values, relentless moral questions / dilemmas arise, which in turn cause wounds to the human condition, to man as a person who decides autonomously - as an autonomous judge of his moral behavior.

Βιβλιογραφία

Κείμενα

- Άριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*.
 Θουκυδίδου, *Ιστορία*, μετάφρ. Έλ. Βενιζέλος, έκδ. Μεταίχιμο, Αθήνα 2019.
 Όμηρου, *Όδύσσεια*, ραψωδία λ, *Νέκυια*, μετάφρ. Ν. Καζαντζάκης – Ίω. Κακριδής,
 Αθήνα 1968.
 Όμηρου, *Όδύσσεια Ραψωδία μ: Απολόγοι-Σειρήνες, Πλάγκτες-Σκύλλα-Χάρυβδη, Θρινάκια*, μετάφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτη, έκδ. Στιγμή, Αθήνα 1994.
 Καβάφη Κ. Π., *Τὰ Ποιήματα*, τόμ. Α' (1897-1918), έπιμ. Γ. Π. Σαββίδης, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1995.

Μελέτες

- Beauchamp T. L., Childress J. F. *Principles of Biomedical Ethics*, 7th ed., Oxford University Press, Oxford 2013.
 Gillon R., “Ethics needs principles –four can encompass the rest– and respect for autonomy should be ‘first among equals’”, *JMed Ethics* 29, no. 5 (Oct 2003), σσ. 307-312.
 Gillon R., *Philosophical medical ethics*, 2nd ed., John Wiley and Sons, Chichester 1986.
 Kant Imm., *Τὰ Θεμέλια τής Μεταφυσικής τών Ήθών*, μετάφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης, έκδ. Σμίλη, Αθήνα 2013.
 Mill J. S., *Περί έλευθερίας*, μετάφρ. Ν. Μπαλής, έκδ. Έπίκουρος, Αθήνα 2014.
 Nilsson M., *Η Μυκηναϊκή προέλευση τής Έλληνικής μυθολογίας*, Αθήνα 2020.
 O’Neil Onora, *Autonomy and Trust in Bioethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
 O’Neil Onora, *Αύτονομία και έμπιστοσύνη στή βιοηθική*, μετάφρ. Θ. Δρίτσας, έπιμ. Α. Χατζημωσής, έκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 2011.
 Ogden D., *Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*, OUP, Oxford 2013.
 Pellegrino E. D., Thomasma D. C., “Challenges for a philosophy of medicine of the future: A response to fellow philosophers in the Netherlands,” *Theoretical Medicine and Bioethics* 2, no. 2 (1987), σσ. 187-204.
 Potter Van Rensselaer, *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, New Jersey 1971.
 Richman K. A., *Ethics and the Metaphysics of Medicine Reflections on Health and Beneficence*, MIT Press, Cambridge 2004.
 Ross D. W., *Foundations of Ethics: The Gifford lectures delivered in the University of Aberdeen, 1935-6* Scholarly Classics Series, Oxford 2000.
 Thompson I., Kath M. Melia, K. Boyd, Dorothy Horsburgh, *Nursing Ethics*, 5th ed., Churchill Livingstone, New York 1994.

- Άνδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ίσμήνης, *Η ύποχρέωση ἐνημέρωσης τοῦ ἀσθενοῦς*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνή 1993.
- Δεσποτόπουλου Ἰω. Κ., *Περὶ Ἀνθρώπου καὶ Ἠθικῆς*, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2013.
- Δραγώνα-Μονάχου Μυρτούς, «Ἠθική, Βιοηθική, Μεταβιοηθική», *Εὐδίκια* 9 (2009), σ. 30.
- Κόιου Ν., *Ἠθικὴ Θεώρηση τῶν Τεχνικῶν Παρεμβάσεων στὴν Ἀνθρώπινο Γονιδίωμα* (διδ. διατριβή), ἐκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2003.
- Μαγκάκη Ἀ. Γ., *Ἡ σύγκρουση καθηκόντων ὡς ὀριακὴ κατάσταση τοῦ ποινικοῦ δικαίου*, ἐκδ. Ἄντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 1980.
- Μαργαριτίδου-Τυμπλαλέξη Βασιλικῆς, *Ἠθικὴ καὶ δεοντολογία στὴν υγεία καὶ τὴ νοσηλευτικὴ*, ἐκδ. Λίτσας, Ἀθήνα 1993.
- Μπούτλα Γ., *Θεραπεύοντας τὴ συναίνεση: Βιοιατρικὴ καὶ ἰατρικὴ ἠθικὴ*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2021.
- Παναγοπούλου Παρασκευῆς, «Ἠθικὰ Διλήμματα στὴν παιδιατρικὴ», στό: *Ἠθικὴ καὶ Δεοντολογία τῆς Ὑγείας*, ἐπιμ. Φερ. Παναγοπούλου-Κουτνατζῆ, ἐκδ. Πασχαλίδης, Ἀθήνα 2012, κεφ. 5.
- Πανταζάκου Π., *Περὶ καθήκοντος: Δοκίμια σύγχρονης συστηματικῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2015.
- Παπαγεωργίου Ἑλένης, «Προβλήματα Βιοηθικῆς: σχέση ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας», *Ἠθικὴ* 1 (2005), σσ. 52-58.
- Πελεγρίνη Ν. Θ., *Ἡ αἰώνια ἐπιστροφή τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2007.
- Πρωτοπαπαδάκη Δ. Ε., «Ἡ ἰατρικὴ ἠθικὴ ἀπέναντι στὸν πάσχοντα», *Μὲ Ἐνδιαφέρει* 44 (2005), σσ. 78-82.
- Πρωτοπαπαδάκη Δ. Εὐ., *Περιβαλλοντικὴ Ἠθικὴ, Ὁ Ἄρνε Νῆς καὶ ἡ Βαθιὰ Οἰκολογία*, ἐκδ. Ἄντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 2008.
- Τσινόρεμα Σταυρούλας, «Τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς προσωπικότητας», στό: *Βιοηθικοὶ Προβληματισμοὶ II: Τὸ Πρόσωπο*, ἐπιμ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπόττη καὶ Φερ. Παναγοπούλου-Κουτνατζῆ, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2016, σσ. 85-113.